

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**М. РЫСКУЛБЕКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКА
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИНЕ КАРАШТУУ
МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ АКАДЕМИЯСЫ**

Д. 08.17.543. Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 332.122.(575.2)(043.3)

Райымбаев Чаткалбай Кенейбаевич

**Кыргыз Республикасынын социалдык комплексиндеги экономикалык
көйгөйлөрдү чечүүнүн инновациялык жолдору**

Адистиги: 08.00.05.- Экономика жана эл-чарбасын башкаруу (ишканалардын,
тармактардын, комплекстердин экономикасы, аларды уюштуруу жана
башкаруу)

**Экономика илимдеринин доктору илимий даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын**

Авторефераты

БИШКЕК, 2017-ЖЫЛ

Диссертациялык иш Кыргыз-Өзбек университетинин
«Экономика жана бухгалтердик эсеп» кафедрасында аткарылган

Илимий кеңешчи: экономика илимдеринин доктору, профессор,
КР нын УИА нын мүчө-корреспонденти
Купуев Пирмат Купуевич

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
КР нын УИА нын мүчө-корреспонденти
Мусакожоев Шайлобек Мусакожоевич

экономика илимдеринин доктору, профессор
Адиева Айнура Абдужалиловна

экономика илимдеринин доктору, доцент
Омурзаков Сатыбалды Ашимович

Жетектөөчү мекеме: И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик
техникалык университетинин «Экономика
жана финансы» кафедрасы

Диссертациялык коргоо М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономика
университети жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу
мамлекеттик башкаруу Академиясынын алдындагы **Д. 08.17.543.**
диссертациялык кеңешинде экономика илимдеринин докторлук (кандидаттык)
илимий даражасын изденип алуу үчүн коргоо боюнча диссертациялык
отурумунда 2017-жылдын **24-ноябрь** күнү саат 14:00 дө болот.

Дареги: 720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58.

Диссертациянын кол жазмасы менен М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз
экономика университетинин илимий залынан таанышууга болот.

Автореферат 2017-жылдын 23-октябрында таркатылды

Д. 08.17.543. диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, э.и.к., доцент:

Байтерекова Г.С.

КИРИШҮҮ

Теманын актуалдуулугу. Социалдык-экономикалык өнүгүүнүн бүгүнкү күндөгү этабы, коомубуздагы экономикалык, айрыкча социалдык комплекстин (чөйрөнүн) көйгөйлөрүн системалык жактан кайра түзүүнү, башкача айтканда аймактык-жергиликтүү башкаруу системасын өркүндөтүүнү жана алардын ордун, ролун тактоону талап кылат. Социалдык комплексти (тармактарды) каржылоонун калдык принцибине таянган мамлекеттин бөлүштүрүү саясаты, социалдык комплекстин талап кылынган деңгээлде өнүкпөй жаткандыгын шарттап келет. Социалдык өнүгүүнүн стратегиясы өлкөнүн бардык аймактарын өз ичине камтуусу зарыл. Анткени социалдык комплекстеги аймактык башкаруу – бул демографиялык жана географиялык өзгөчөлүктөрдү, коомдук эмгектин тарыхый формаларын, жана анын аймактык өзгөчөлүктөрүн өз ичине камтыган көп кырдуу процесс. Андыктан социалдык комплексте өзгөртүүлөрдү жасоодо, социалдык комплекс бүгүнкү күндөгү коомдук өнүгүүнүн эң негизги элементтеринин бири экендигин түшүнүүбүз керек болот. Ал эми туура эмес жүргүзүлгөн социалдык багыттагы мамлекеттик саясат, жалпы өлкөдөгү экономикалык реформалардын жүрүшүн токтотуп коюуга алып келет.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасындагы пайда болгон экономикалык кыйынчылыктар, каржылоо булактарынын мүмкүнчүлүктөрүн жана абалын экономика тармагында гана эмес, социалдык комплексте дагы аныктайт. Ошондуктан социалдык өнүгүүнүн стратегиялык пландарын борборлоштурулган каражаттардын эсебинен ишке ашыруу, ресурстардын чектелип калуусуна алып келүүдө. Бул, реформанын жүрүшүндө сөзсүз түрдө пайда боло турган терс социалдык кубулуштарды жана карама-каршылыктарды жумшартууну максат кылган каржылоонун альтернативдик булактарын издөөнү талап кылууда. Андан сырткары калкты жаңы базар шартына көнүктүрүүгө жардам берет жана ошону менен катар реформанын жыйынтыгы алып келе турган экономикадагы позитивдүү жылыштарды адамдардын пайдасы үчүн ишке ашырууга мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

Ошентип, социалдык комплекстерди өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу, адамдардын социалдык жана коммуналдык талаптарын канааттандыруу процессин жакшыртууну, ар түрдүү аймактык түзүмдөрдөгү калктын нормалдуу турмуш-тиричилигин камсыздоону шарттайт. Жогоруда айтылгандар, экономикалык өнүгүүнүн эң негизги өзөгүн түзгөн социалдык комплекстерди изилдөө актуалдуулугун аныктайт.

Диссертациялык иштин чоң илимий программалар менен болгон байланышы. Диссертациялык иш «Кыргыз Республикасынын 2013-2017-жылга чейинки Улуттук туруктуу стратегиялык өнүгүү программасы жана Кыргыз Республикасынын 2020-жылга чейин стратегиялык инновациялык өнүгүү программасы менен тыгыз байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты социалдык өнүгүүнүн тенденцияларын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып көрсөтүүнүн негизинде, Кыргыз Республикасынын аймактарында социалдык комплексти өнүктүрүүнүн негизги багыттарын иштеп чыгуу, социалдык комплексти уюштуруунун теориялык

жана практикалык негиздерин изилдөө, ошону менен бирге аймактарда калктын социалдык абалын жакшыртуу боюнча илимий жактан негизделген сунуштамаларды, теориялык жана практикалык рекомендацияларды иштеп чыгуу саналат.

Жогорудагы көрсөтүлгөн максатка ылайык, төмөндөгүдөй **маселелер** коюлду:

- Базар экономикасы шартында, социалдык- комплексти өнүктүрүүнүн ролун, ордун, эл-аралык тажрыйбаларын, каржы булактарын, усулдарын жана өзгөчөлүктөрүн теориялык жактан изилдөө;
- Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн методологиялык усулдарына көңүл буруу жана ага таасир тийгизүүчү негизги факторлорду аныктоо;
- Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн негизги көрсөткүчтөрүнүн (социалдык инфраструктура объектилери, миграция процесси) абалына тыкыр, кылдат талдоо жүргүзүү;
- Социалдык комплексти өнүктүрүүгө түрткү берген, структуралык-инвестициялык-инновациялык саясатты өркүндөтүү зарылчылыгын тастыктоо;
- Калкты социалдык жактан камсыздоонун өнүгүү динамикасын комплекстүү түрдө талдоо жана баалоо;
- Билим берүү, саламаттыкты сактоо кызматтарынын жетишкен деңгээлин талдоо жана социалдык комплекстин башка тармактарындагы экономикалык көрсөткүчтөрдү баалоо;
- Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана мамлекеттик жөнгө салуунун негизги инновациялык багыттарын иштеп чыгуу;
- Ош облусунун мисалында, айыл жергесиндеги социалдык мобилизациялоону өнүктүрүүнүн стратегиясын (концепциясын) иштеп чыгуу;
- Билим берүү секторун өнүктүрүүнүн моделин иштеп чыгуу жана анын негизинде каржы ресурстарын натыйжалуу пайдалануунун долбоорун түзүү.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыктары:

- «Социалдык инфраструктура», «Жергиликтүү өзөн-өзү башкаруу» түшүнүктөрү, аймактык социалдык-экономикалык өнүгүүнү камсыздоочу, калктын жашоо шартын жогорулатуучу, экономикалык жана башка көйгөйлөрдү чечүүчү каражат катары такталды;
- базар экономикасынын шартындагы социалдык комплекс түшүнүгү тереңдетилди. Ошондой эле аны өнүктүрүүнүн ролу, орду, эл-аралык тажрыйбалары, каржы булактары, усулдары жана өзгөчөлүктөрү теориялык жактан изилденип аныкталды;
- социалдык комплексти өнүктүрүүнүн негизги аймактык факторлору аныкталды;
- жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары жана коомдук уюмдарга ылайыкташкан социалдык комплексти өнүктүрүүнүн каржы ресурсу менен камсыз кылуу модели иштелип чыкты;
- мамлекеттик жана коомдук уюмдардын, калкты биргелешип колдоого негизделген, социалдык комплексти өнүктүрүү боюнча системасы сунушталды;

- социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун илимий жактан негизделген негизги багыттары аныкталды;

- жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын, инвестицияларды социалдык инфраструктура объектилерине бөлүштүрүү укуктарын кеңейтүү аркылуу, структуралык-инвестициялык саясатты өркүндөтүү боюнча сунуштамалар берилди;

- коомдук уюмдарды жана аймактарда өз-ара жардамдашуучу топторду түзүүдө, айыл жерлерине ылайыкташкан, калкты социалдык жактан мобилизациялоонун стратегиясы иштелип чыкты;

- социалдык комплексти өнүктүрүүнүн бир элементи болуп саналган билим берүү секторунун каржылык модели иштелип чыгылды жана анын негизинде каржы ресурстарын натыйжалуу пайдалануунун долбоору түзүлдү.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Диссертациялык иштеги негизги корутундулар жана сунуштамалар, борбордук жана жергиликтүү башкаруу органдары тарабынан, социалдык комплексти өнүктүрүү боюнча келечек программаларды жана концепцияларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Сунушталган социалдык комплекстеги чарба субъектилери менен мамлекет жана коомдук уюмдардын ортосундагы калкты биргелешип колдоого негизделген социалдык камсыздоо системасы, Ош шаарынын жана Ош облусунун социалдык багыттагы иш алып барууларында, практикалык жактан колдонулду.

Изилдөөдөгү келтирилген негизги жоболор, корутундулар жана далилдүү материалдар, окуу китептерин жазууда, атайын курстарды окутууда жана окуу жайларда, окуу борборлордо семинардык сабактарды өтүүдө пайдаланылышы мүмкүн.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси: Жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын, инвестицияларды социалдык инфраструктура объектилерине бөлүштүрүү укуктарын кеңейтүү аркылуу, структуралык-инвестициялык саясатты өркүндөтүү боюнча берилген сунуштамалар, социалдык комплекстин материалдык-техникалык базасын чыңдоого, андан сырткары өндүрүш объектилерин натыйжалуу пайдаланууга мүмкүнчүлүктөрдү жаратат. Аймактарда коомдук уюмдарды жана өз-ара жардамдашуучу топторду түзүү, жергиликтүү жашоочуларга, өз айылынын жашоо шартын жакшыртууга багытталган маанилүү чечимдерди кабыл алуу процессинде, активдүү катышууга түрткү берет.

Диссертациялык иш жалпы жонунан өлкөнүн аймактарындагы социалдык комплекстеринин өнүгүү деңгээлин жогорулатуу үчүн, негиз катары кызмат көрсөтүшү мүмкүн.

Коргоого алып чыгарылган диссертациянын негизги жоболору:

1. Теориялык багытта «Социалдык инфраструктура», «Жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу» түшүнүктөрү, социалдык-экономикалык өнүгүүнү, калктын жашоо-турмушун жогорулатууну, экономикалык, социалдык жана башка көйгөйлөрдү чечүүнү камсыз кылган каражат катары такталды.

2. «Социалдык комплекс» түшүнүгү эл-аралык тажрыйбаларга таянып, тереңдетилип изилденди. Ага ылайык социалдык комплексти калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн базар шартындагы орду, ролу, усулдары жана каржы булактары аныкталды. Социалдык комплекстин өнүгүү деңгээли аймактык мүнөзгө ээ. Аймактардын өнүгүү даражасы канчалык жогору болсо, ошончолук социалдык көйгөйлөрдү чечүү мүмкүнчүлүгү жогоулайт. Бул социалдык өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрү катары белгиленди.

3. Социалдык комплексти өнүктүрүүгө таасир тийгизүүчү негизги факторлор комплекстүү аныкталды. Ал факторлорго өзгөчө көңүл буруу аркылуу, калктын социалдык абалын жакшыртууга, жалпы эле социалдык комплексти өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүктөр жаралат. Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн инновациялык усулу, тармактарды өнүктүрүүнүн жаңы кадамы экендиги белгиленди.

4. Теориялык-методикалык жактан социалдык комплексти өнүктүрүүнүн каржылык камсыздоо модели сунушталды. Бул тургузулган модель өнүгүүнүн аймактык экономикалык өз алдынчалылыгын камсыздайт. Натыйжада социалдык комплекстеги экономикалык көйгөйлөр чечилип, калктын жашоо турмушун жакшыртууга өбөлгөлөр түзүлөт.

5. Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун негизги багыттары иштелип чыкты. Белгиленген багыттар калктын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн чечүү менен бирге мамлекеттин жарандарга карата жасаган камкордук саясаты болуп калат.

6. Жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын, инвестицияларды социалдык инфраструктура объектилерине бөлүштүрүү укуктарын кеңейтүү аркылуу, структуралык-инвестициялык саясатты өркүндөтүү боюнча сунуштамалар берилди.

7. Мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээлине жана демографиялык абалына таасир тийгизүүчү көрсөткүчтөрдүн бири катары миграция процессине талдоолор жүргүзүлүп, аны жөнгө салуунун жолдору сунушталды. Андан сырткары эмгек базарындагы мамлекеттик саясаттын ролу жана калкты жумуш менен камсыз кылуунун экономикалык мааниси аныкталды.

8. Жакырчылыкты жоюу жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу боюнча төмөндөгүдөй сунуштар иштелип чыкты: башкарууга мамлекеттик чыгымдарды азайтуу; ишканаларда социалдык керектөөлөргө чыгымдарды көбөйтүү; жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын деңгээлинде, өздөрүнүн күчү менен каражаттарды иштеп табуу; коомдук жумуштарды уюштуруу жана эмгек ишмердүүлүгүн өркүндөтүү аркылуу, жумуш орундарын кеңейтүү;

9. Калкты социалдык жактан мобилизациялоонун стратегиясы иштелип чыкты. Социалдык мобилизациялоону өнүктүрүү стратегиясы, социалдык мобилизацияны уюштуруунун максаттарын жана негизги маселелерин, аймактардагы социалдык мобилизация боюнча жүргүзүлгөн мамлекеттик саясаттын принциптерин, аймактык жана социалдык мобилизация боюнча

мамлекеттик жана муниципалдык саясаттын багыттарын, аймактарда коомдук уюмдарды түзүүнүн этаптарын, коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүн уюштурууну жана жөнгө салууну, алардын ишмердүүлүгүн каржылоону жана коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүнөн күтүлүүчү жыйынтыктарды өз ичине камтыйт.

10. Билим берүү жана илим тармагынын мисалында социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун жолдору сунушталды. Бул иштелип чыккан өнүгүүнүн модели социалдык комплекстин башка тармактары үчүн дагы пайдаланууга жатат.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изденүүчү тарабынан социалдык комплексти өнүктүрүүнүн теориялык жана практикалык өзгөчөлүктөрү кеңейтилди, ошону менен катар каржылоо булактары жана азыркы күндүн талабына жооп бере ала турган социалдык комплексти өнүктүрүүнүн усулдары ачылып берилди. Комплекстик изилдөөнүн негизинде, базар экономикасы шартындагы социалдык камсыздоонун уюштуруу абалы аныкталды жана социалдык инфраструктура объектилеринин бар өзгөчөлүктөрү ачылып берилди. Иштин жыйынтыгы боюнча социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун инновациялык жолдору сунушталды.

Ошону менен бирге автор, социалдык комплекстеги чарба субъектилери менен мамлекет жана коомдук уюмдардын ортосундагы калкты биргелешип колдоого негизделген социалдык комплексти өнүктүрүү системасын ишке ашыруу боюнча Ош облустук администрациясынын жана Ош шаардык мэриясынын иштерине демилгечи катарында катышты.

Иштин жыйынтыктарынын апробацияланышы: Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары эл аралык, республикалык жана аймактык конференцияларда тактап айтканда, «Кыргызстан элинин маданияты жана тарыхы» деген аталышта болуп өткөн эл аралык конференцияда (Ош, 11-ноябрь 2016-ж.); «Илим, билимди өнүктүрүүнүн жана ЖОЖ дору интеграциялоонун актуалдуу көйгөйлөрү» деген аталыштагы эл аралык конференцияда (Ош, 21-май 2015-ж.); «Климаттын өзгөрүүсүнө адаптация болуунун көйгөйлөрү жана анын айыл-чарбасына тийгизген таасири» деп аталган эл аралык илимий семинарда (Ош, 9-июнь 2017-ж); «Уй булоо-мамлекеттин тиреги» деп аталган республикалык илимий-практикалык конференцияда (Ош, 24-апрель 2014-ж); «Мамлекеттик тил- улуттун уңгусу» деген аталыштагы республикалык илимий-практикалык конференцияда (Ала-Бука, 6-июнь 2014-ж); «Назаровдук окуу» аймактык илимий-практикалык конференцияда (Ош, 2017-ж.) талкууланган.

Басылмаларда изилдөөнүн жыйынтыктарынын чагылдырылышы: Диссертациянын негизги жоболору боюнча, жалпы көлөмү 20 басма табактан ашкан 40 илимий макала жарык көрдү.

Иштин түзүмү: Диссертациялык иш, киришүүдөн, 5 бөлүмдөн, корутунду жана сунуштардан, 179 түрдүү аталыштагы колдонулган адабияттардын тизмегинен турат. Ошондой эле жалпы мазмуну 1,5 интервал менен компьютерде терилген 268 бет көлөмдө берилип, 44 аналитикалык жадыбалды, 11 чиймени өз ичине камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөздө изилденген теманын актуалдуулугу негизделип, андагы орун алган көйгөйлөрдүн абалына мүнөздөмө берилип, изилдөөнүн максаты, чечилүүсү керек болгон маселелер, теориялык жана методологиялык негиздери көрсөтүлгөн. Ошондой эле изилдөөнүн илимий жаңылыгы аныкталып, практикалык жана алынган илимий жыйынтыктардын экономикалык мааниси такталган.

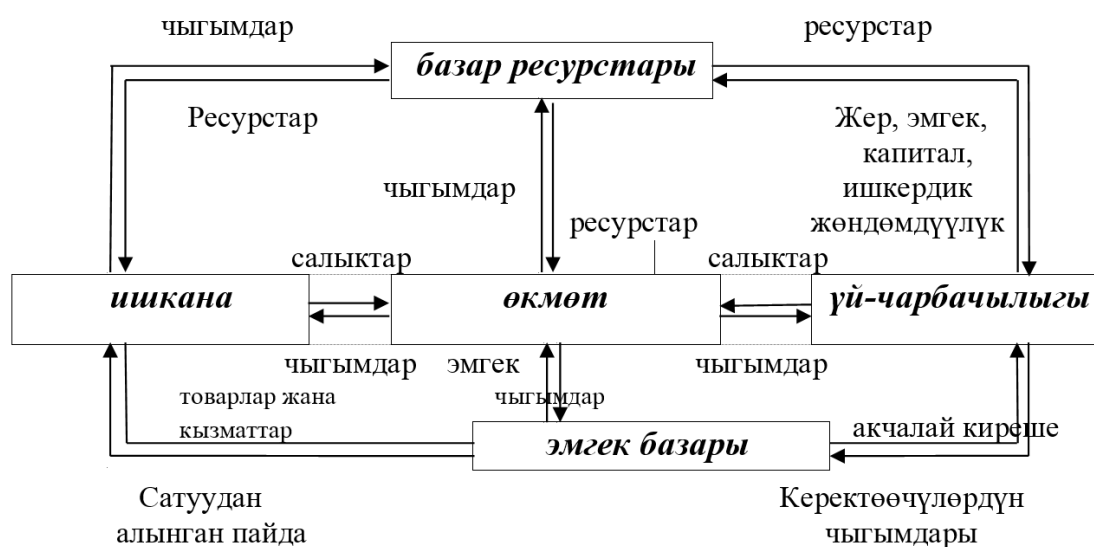
Изилдөөнүн биринчи бөлүмү **«Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн илимий-теориялык негиздери жана анын базар экономикасындагы орду»** - деп аталып, социалдык комплекстин классификациялары жана аны өнүктүрүүнүн илимий-теориялык уңгусу, социалдык комплексти өнүктүрүүнүн эл-аралык тажрыйбалары жана аймактык өзгөчөлүктөрү каралган.

«Социалдык комплекс» - бул калктын материалдык жана маданий – тиричилик жашоо шарттарын белгилүү бир деңгээлде камсыздоочу, социалдык тармакка тиешелүү болгон ишкана-мекемелердин комплекси.

Социалдык комплекс, эл-чарба комплексинин бир бөлүгү болгон тейлөө чөйрөсүнө карайт жана экономикалык мамилелердин жалпы системасына кирет. Ошону менен катар коомдогу болуп жаткан жалпы экономикалык мыйзамдарга баш ийет.

Социалдык комплекс дегенде турак-жай, илим, жалпы жана профессионалдык билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык камсыздоо мекемелерин, соода-сатык жана коммуналдык чарба ишканаларды, спорттук ден-соолукту оңдоочу жайларды, пассажир транспортторун түшүнөбүз.

Социалдык комплекстин өндүргөн продукциялары базар шартында сатылат жана сатылып алынат. Социалдык комплекстин берген продукциялары, ресурстардын, продуктылардын жана кирешелердин айлануусунда тейлөө кызматы катары иштейт (1.1.- чийме).

1.1.-чийме. Ресурстардын, продуктылардын жана кирешенин айлануусу

Булак: автор тарабынан иштелип чыгылды

Бул чиймеде социалдык комплекстин кызматтары, ресурстардын,

продуктылардын жана кирешелердин айлануусунда, товар катары кызмат кылат жана керектөө наркы бар дегенди түшүндүрөт.

Тейлөө кызматтарынын керектөө наркы алардын сапаттык мүнөздөмөлөрү жана пайдалуулугу менен аныкталат. Ал эми тейлөө кызматынын наркы, тейлөө кызматына кеткен чыгымдар менен түшүүчү пайдадан турат.

Ошентип социалдык комплекстин көрсөткөн кызматтары деле өндүрүштүк чөйрөдөгү өндүрүлгөн товарлардын керектөө наркына айланганы (Т-А) жана тескерисинче керектөө наркынын товарга (А-Т) айланганы сыяктуу, касиеттерге ээ.

Социалдык комплекстин экономикасы, өз чөйрөсүндөгү (турак-жай-коммуналдык чарбасы, саламаттыкты сактоо, билим берүү, маданият) көйгөйлөрдү изилдейт.

Бүгүнкү күндө, мурдагы толугу менен мамлекеттин менчиги болгон бардык тармактар, жеке менчик формасында, акционердик коом түрүндө же башка формаларда иш алып барышууда. Ал эми социалдык комплекстин билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият, искусство тармактарында, мамлекет тарабынан каржылоо үлүшү жогорку деңгээлде сакталып калган.

Социалдык комплекстин базар экономикасын маалындагы көрсөтүп жаткан кызматтары, негизинен чыгашалуу болуп келет. Ошондуктан алардын ишмердүүлүгүнүн негизги бөлүгү бюджет каражаттарынын эсебинен жабылууда. Социалдык комплекстин негизги бөлүгүнүн бюджеттен каржыланышы, бул совет доорунан калган пландуу экономикага байланыштуу. Бирок ошого карабастан социалдык комплекстин айрым тармактары ошол мезгилде деле, тейлөө кызматтарын акчага көргөзүп, социалдык комплекстин объектилеринин бюджетин толтуруп келишкен.

Ошону менен эле катар, базар мамилелерине өтүү, жумушчу механизмдердин автоматтык түрдө ишке ашуусун камсыз кылат деген маанини түшүндүрбөйт. Ал үчүн белгилүү бир убакыттын өтүшү талап кылынат. Ага кошумча социалдык комплекстин айрым тейлөө кызматтары, эч качан рынок механизмдерине айланып кетпейт. Анткени алардын орчундуу бөлүгү, гуманитардык мүнөзгө ээ. Мындай тейлөө кызматтарын, мамлекет өз бюджетинин эсебинен каржылоого туура келет.

Социалдык комплексти калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн системалары ар өлкөдө ар кандай институттарды пайдалануусу менен бири-биринен айырмаланышат.

Бардык өлкөлөрдө социалдык комплекстин тармактары, тынымсыз ар бир өлкөнүн социалдык-экономикалык жана саясий шарттарынан улам пайда болгон кырдаалга жараша өнүгүүнүн үстүндө келе жатат. Ошондуктан биздин өлкөдө дагы, социалдык комплексти башкаруу боюнча кырдаалга жараша өнүгүүнүн жаңы комплекстүү моделин иштеп чыгуу, бүгүнкү күндүн талабы.

Ошону менен бирге, социалдык чөйрөдөгү тамак-аш керектөөлөрүнүн эл-аралык стандарттарына жетишүү, жакынкы күндөрдө биздин республика үчүн, экономикалык өнүгүү деңгээлибиздин начар өнүккөндүгүнө байланыштуу өтө

оор маселе. Анткени канчалык экономикалык өнүгүү деңгээли жогору болсо, ошончолук калктын жашоо деңгээли жогору болот. Бирок, социалдык керектөөлөрдүн орчундуу бөлүгү, каада-салт, адамдардын үйрөнүп калган адаттары, диний жана башка ишенүүлөрү же ойлонуулары аркылуу ишке ашырылат.

Чындыгында социалдык керектөөлөрдүн объективдүү жана адилеттүү чечилиши оор маселелерден болуп саналат. Анткени бул процесске көптөгөн факторлор таасир кылышат жана алардын так сандык таасирлерин аныктоо кыйынга турат. Ошондуктан социалдык чөйрөнүн белгилүү бир деңгээлдеги өнүгүүсүнө жетишүү - бул көп кадамдуу процесс. Ал негизинен жалпы Республиканын жашоочуларынын социалдык керектөөлөрүн гана эмес, экономиканын өнүгүү деңгээлине, бөлүштүрүүгө, жөнгө салууга жана керектөө шарттарына байланышкан керектөө шарттарын түзүүгө багытталган маселелердин комплексин өз ичине камтыйт.

Ошого байланыштуу бүгүнкү шартта мамлекеттик социалдык саясаттын эң негизги маселелеринин бири болуп, социалдык комплекстин приоритеттүү тармактарынын өнүгүүсүн камсыздоо, мамлекеттик социалдык программалардын ишке ашуусун толук кандуу көзөмөлдөө жана социалдык комплексти каржылоону калдык принцибинде эмес жетишээрлик деңгээлде ишке ашыруу саналат.

Натыйжада биздин мамлекет үчүн республикалык масштабда жана аймактарда чарба субъектилери, коомдук бирикмелер жана мамлекеттин катышуусундагы макулдашылган, калкты социалдык жактан камсыздоочу жөнөкөй системаны иштеп чыгуу сунушталат.

Социалдык саясат бүгүнкү күндө мамлекеттик саясаттын эң негизги элементтеринин бири болуп калды жана ал мамлекеттин өзөгүн түзгөн негизги маселе. Социалдык саясат менен байланышпаган бир дагы коомдук мамилелердин тармагы жок.

Ошого байланыштуу бүгүнкү шартта мамлекеттик социалдык саясаттын эң негизги маселелеринин бири болуп, социалдык комплекстин приоритеттүү тармактарынын өнүгүүсүн камсыздоо, мамлекеттик социалдык программалардын ишке ашуусун толук кандуу көзөмөлдөө жана социалдык комплексти каржылоону калдык принцибинде эмес жетишээрлик деңгээлде ишке ашыруу эсептелет.

Социалдык саясаттын көйгөйлөрүн чечүүдө, жергиликтүү жана республикалык деңгээлде, маселелердин коюлушунан баштап анын ишке ашырылышына чейин комплекстүү кароо зарылчылыгы турат.

Ал эми социалдык өнүгүүнүн көйгөйлүү маселелери көп жагынан аймактык мүнөзгө ээ. Бүгүнкү күндүн социалдык-экономикалык өнүгүү этабы, аймактык башкаруу системасын өркүндөтүүдөгү аймактардын ордун жана ролун аныктап берүү зарылчылыгын шарттайт.

Аймактык башкаруу системасы – бул өз учурунда социалдык-экономикалык, демографиялык жана географиялык процесстерди камтыган көп кырдуу татаал процесс. Аймактык башкаруунун өз максаттары жана аткара

турган маселелери бар. Ошондой эле ал маселелерди чечүүнүн усулдарын билет жана мүмкүнчүлүктөрү дагы жетишээрлик.

Бул – социалдык көйгөйлөр, жер-жерлерде чечилүүсү керек дегенди түшүндүрөт. Анткени, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары тарабынан жергиликтүү бюджеттин эсебинен социалдык чөйрөнү өнүктүрүү үчүн акча каражаттары жумшалуусу каралышы керек. Бирок бул жер-жерлерде, айыл-кыштактарда өзгөчө тоолуу аймактарда алгылыктуу натыйжаларын бербей келет. Анткени тоолуу аймактарда жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары негизинен дотацияда турушат. Алар үчүн жергиликтүү социалдык маселелерди чечүү эмес, өз башкаруу аппаратынын айлык акыларын камсыз кылуу дагы оор маселе.

Социалдык комплексти өнүктүрүүнү камсыздоодо аймактык өзгөчөлүктөр эске алынып, өкмөт тарабынан атайын социалдык саясат жүргүзүлүүсү, бүгүнкү күндүн талабы. Анткени аймактык өзгөчөлүктү эске алуу жана ошого жараша саясат жүргүзүү биринчи кезекте мамлекеттин бүтүндүгү.

Социалдык комплекстин өнүгүү көйгөйлөрү көпчүлүк жагынан аймактык мүнөзгө ээ болгондугуна байланыштуу, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары социалдык кызматтардын өнүгүү абалына, алардын каржылык жана материалдык жактан камсыздалышына, социалдык жардамдардын рационалдуу бөлүштүрүлүшүнө жана мүмкүн болушунча социалдык жардамга муктаж адамдардын көбүрөөк тартылышына өз жоопкерчиликтирин сезе билүүсү керек.

Социалдык комплексти өнүктүрүүнү камсыз кылуу үчүн атайын социалдык программа иштеп чыгуу максатка ылайыктуу жана ал программаны ишке ашырууда жетишээрлик деңгээлде акча каражаты каралуусу зарыл. Бул экономикалык базаны жана натыйжалуу социалдык комплексти өнүктүрүүдөгү башкаруу системасын түзүүдө чоң рол ойнойт.

Ошентип социалдык комплексти өнүктүрүүнүн көйгөйлүү маселелери бир гана калктын же жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын гана маселеси болбостон бүтүндүй экономика секторунун жана мамлекеттин эң орчундуу маселеси.

Изилдөөнүн экинчи бөлүмү **«Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн илимий-методологиялык жана инновациялык аспектилери»** деген аталыш менен, социалдык комплекстин өнүгүүсүнө таасир этүүчү негизги факторлорду, инновациялык-инвестициялык саясат менен катар илимий-методикалык аспектилерди өз ичине камтыйт.

Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн илимий- методикалык аспектилери жана натыйжалуу жолдору жөнүндө сөз кылганда, эң биринчи өзгөчө аймактык деңгээлде социалдык камсыздоонун рационалдуу приоритеттери жөнүндө айтуу керек. Анткени социалдык-экономикалык маселелерди чечүүдө жергиликтүү башкаруу органдарынын жоопкерчилигин жогорулатуу жана укуктарын кеңейтүү, негизги аныктоочу процесс болуп саналат.

Ушул күнгө чейин турмушта жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын экономикалык абалы жана каржылык базасы, аймактардагы

жайгашкан бардык ишкана-мекемелердин чарбалык ишмердүүлүктөрүнүн жыйынтыктары менен эч байланышпайт. Ошондуктан ишкана жетекчилеринин, аймактардын комплекстик өнүгүүсүнө кызыкчылыктары жок. Ошол эле мезгилде жергиликтүү бийлик ишканалардын өнүгүүсүнө көңүл кош карашат. Мындан сырткары аймактардагы социалдык-экономикалык өнүгүүнүн негизги маселелерине жана максаттарына жооп бере ала турган өз алдынча жергиликтүү бюджетти түзүү бүгүнкү күндө өтө оор маселе.

Экономикалык моделге өтүүдө, аймактык комплекстин социалдык-экономикалык өнүгүү жоопкерчилиги биринчи кезекте жергиликтүү башкаруу органдарына жүктөлөт. Мындан жергиликтүү башкаруу органдарынын, каржы ресурстарын түптөөдөгү жана пайдалануудагы системасын кайра түзүп чыгуу зарылчылыгы туулат.

Аймактардын социалдык-экономикалык өнүгүү айырмачылыктарынан улам, республикалык бюджеттен жергиликтүү бюджетке атайын каржылоо жүргүзүлөт. Ушул каржылоо эрежесин, биздин көз карашыбызда дагы өркүндөтүү зарыл. Анткени жергиликтүү социалдык-экономикалык көйгөйлөр ар жылы бөлүштүрүлгөн бюджеттин чыгаша бөлүгүндө изилденбей кабыл алынат. Натыйжада жер-жерлерде социалдык көйгөйлөр ушул күнгө чейин толук чечилбей актуалдуу маселелердин катарын толуктап кала берүүдө.

Ал эми ар бир (жашоочуга) адамга эсептелинген бюджеттик камсыздоо нормативин түзүп чыгуу өтө оор теориялык жана практикалык маселе. Ушул күнгө чейин системалык каржылоодон нормативдик каржылоого өтө албай келебиз. Социалдык комплекстин башка тармактарын айтпасак дагы, билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият тармактары өткөрүлбөй келет. Жыйынтыгында жер-жерлерде каржы ресурстарын иштетүүдө өтө көп кемчиликтер кетирилүүдө. Айрым учурларда жергиликтүү башкаруу органдарынын жетекчилери катачылыктарды кетиришип жоопкерчиликке тартылышууда. Алар базар шартында сатылып алынган айрым товарлардын же көрсөтүлгөн кызматтардын баасын суроо-талап же сунушка жараша өзгөрүлүп кетти деген шылтоолорду айтып, өз күнөөлөрүн жаап-жашырууга аракеттенишет.

Ошондуктан биздин көз карашыбызда финансылык чыгашаларды аныктоо үчүн социалдык комплекстеги иштерди аткаруу үчүн жергиликтүү башкаруу органдары тарабынан төмөндөгүдөй иш-чаралар аткарылуусу зарыл:

- жергиликтүү башкаруу органдарына тиешелүү келип түшүүчү борбордук каражаттын, аймактагы ишкана-мекемелердин каражаттарынын чыгашаларынын салыштырмалуу салмагын жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын эсебинен көбөйтүү;

- Ассигнованиялардын багыттарын толук эсепке алуу жана социалдык чөйрөнүн мекемелерин (камсыздоо) кармап туруу;

- Социалдык комплексти жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын резерв каражаттарынын эсебинен кошумча каржылоо.

Жергиликтүү башкаруу органдарынын резерв фондун, мыйзамдуу, башкача айтканда аймактарда ишкердикти жүргүзүү аркылуу, базар

конъюнктурасын туура үйрөнүү жана колдонуу жолу менен түзүүгө болот. Мындай жол менен түзүлгөн резерв каражаттары сөзсүз түрдө аймактык жалпы каражаттардын балансында көргөзүлүшү керек.

Мындан улам аймактардын социалдык-экономикалык өнүгүү жоопкерчилиги биринчи кезекте жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарына жүктөлгөндүгүнө байланыштуу, жергиликтүү башкаруу органдарынын, каржы ресурстарын түптөөдөгү жана пайдалануудагы системасын кайрадан түзүп чыгуу зарылчылыгы туулат.

Ошондуктан биздин көз карашыбызда жалпыланган түрдө аймактардагы социалдык комплексти өнүктүрүүнүн каржы балансынын моделин илимий-методикалык багытта төмөндөгүдөй келтирүүгө болот.

$$\mathbf{Фк=Бк+Бсф+К+Ак+Кк+Жр-Икжч \rightarrow max, (1)}$$

Бул жерде **Фк** – социалдык чөйрөнүн финансы каражаттары менен камсыз болуу көрсөткүчү;

Бк – аймактарга бөлүнгөн бюджет каражаттары (республикалык жана жергиликтүү);

Бсф – бюджеттин сырткаркы фонддор;

К – кредиттик ресурстар (коммерциялык банктар);

Ак – жергиликтүү башкаруу органдарына тиешелүү болгон акционердик коомдордун жана ишканалардын каражаттары;

Кк – калктын каражаттары;

Жр – социалдык чөйрөдөгү ишканалардын (социалдык инфраструктураларды кошо алганда) жеке-менчик ресурстары ;

Икжч - илимий жактан негизделген талаптарды канааттандыруу үчүн керек болгон каржылоонун нормативдик ресурстардын жогорку чеги.

Бул формула айтып тургандай, бюджеттик каржылоо (Бк) каржы балансынын болгону бир бөлүгүн гана түзөт. Ал эми калган бөлүктүрүү жергиликтүү башкаруу органдарынын жана ишканалардын каржы мамилелеринен, кредиттик ресурстардан, жеке-менчик ресурстардан көз каранды.

Канчалык финансы каражаттары менен камсыз болуу көрсөткүчү жогору болсо, ошончолук социалдык чөйрөнү каржылоо үчүн керек болгон ресурс көп болот. Аны менен аймактын экономикалык өз алдынчалыгы камсыздалат жана социалдык чөйрөдөгү экономикалык көйгөйлөр чечилип, калктын жашоо турмушун жакшыртууга өбөлгөлөр түзүлөт.

Өлкөнүн негизги экономикалык жана социалдык абалы, өнүгүү багыты, анын потенциалдык көрсөткүчтөрүнөн көз каранды жана аларды камсыз кылуучу негизги факторлор аркылуу ишке ашат.

Өлкөнүн социалдык өнүгүүсүнө, таасир этүүчү негизги факторлордун бири болуп айыл-чарба өндүрүшү. Биздин өлкөнүн айыл-чарбасын өнүктүрүүдө каржы каражаттарынын жана техникалык каражаттардын жетишсиздиги негизги көйгөй болуп калууда. Мыйзамда каралган айыл-чарба техникаларын лизингке берүү операциялары натыйжалуу ишке ашырылбай келет. Анткени алардын пайыздык төлөмдөрү жогору.

Ал эми өлкөдө айыл-чарба продукцияларын кайра иштеп чыгуучу ишканалардын жоктугу да социалдык өнүгүүгө таасир берүүчү факторлордун бири. Айыл тургундарынын өндүргөн продукцияларынын өзүн өзү актабай калуусу, ошол продукцияларды кайрадан иштеп чыгуучу сектордун жоктугуна байланышкан. Бул маселелерди чечүүдө мамлекет тарабынан атайын долбоорлор иштелип чыгылуусу зарыл.

Өлкөнүн тоолуу аймактарындагы тоо кен өнөр-жай өндүрүшүн өнүктүрүү маселеси да өлкөнүн негизги экономикалык өсүш көрсөткүчүнүн жогору болушун аныктайт. Бул боюнча атайын нормативдик актыларды иштеп чыгуу зарылчылыгы бар.

Кыргызстандын айыл жеринин социалдык-экономикалык өсүшүнө таасир этүүчү дагы бир фактор катары тоолуу аймактардын, борбордук администраивдик башкаруу органдарынан алыс жайгашкандыгы саналат.

Дагы бир калктын социалдык абалына таасир берүүчү фактор, бул мамлекеттин интеллектуалдык ресурстарынын деңгээли. Дүйнөнүн көптөгөн мамлекеттеринин тарыхы көргөзгөндөй өлкөнүн экономикасынын гүлдөп турган өсүшү ал өлкөнүн табигый ресурстарынан гана эмес, калктын билимдүү жана жогорку квалификациялуу потенциялынан да көз каранды.

Ошого байланыштуу Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн эң негизги маселелеринин бири болуп, өлкөдөгү интеллектуалдык ресурстарды асыроо гана эмес, алардын мындан аркы өнүгүүсүнө шарттарды жаратуусу чоң мааниге ээ.

Ушул жана жогоруда айтылган факторлор өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө түздөн-түз өз таасирлерин тийгизип келет. Бул көйгөйлөрдү чечүүдө өлкөнүн социалдык комплексти өнүктүрүү боюнча инновациялык-инвестиция саясатын иштеп чыгуу зарылчылыгы бар.

Инновациялык-инвестиция саясатынын негизги максаты экономиканы жаңыртуу аркылуу социалдык комплексти өнүктүрүү боюнча инвестициялык кырдаалды жакшыртуунун негизги принциптерин жана багыттарын түзүү болуп саналат. Социалдык комплексти өнүктүрүүдө инновациялык саясат мамлекет тарабынан жүргүзүлүүсү керек жана инновациялык усул социалдык комплекс үчүн өтө маанилүү. Анткени социалдык комплекстин кайсы гана тармагын алып карабайлы (билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык камсыздоо) азыркы учурда инновациялык усулдарга муктаж.

Азыркы шартта инвестициялык саясат, инновациясыз же илимий негизде жаңыртуусуз жүргүзүлүшү экономикалык өнүгүүнүн талабына толук жооп бере албайт. Мамлекеттик инновациялык саясат-бул мамлекет тарабынан ишке ашырылуучу инновациялык ишкердикти өнүктүрүүгө багытталган уюштуруучулук, экономикалык жана укуктук иш чаралардын комплекси менен байланышкан мамлекеттин макроэкономикалык саясатынын бир бөлүгү.

Инновация негизинен жаңылыктардын орун алышын, жаңы же жаңыртылган технологияларды, усулдарды, продукциялардын же кызмат көрсөтүүлөрдүн жаңы түрлөрүн баяндайт.

Экономикалык өнүгүштө ал жаңылыктар жаңы кылымда акыл-ойдун,

ойлоп табуунун эсебинен болуусу зарыл. Бул табигый байлыктардын азайып жетүгөнүп бара жаткандыгы, ошондой эле социалдык комплексти өнүктүрүүдөгү эски усулдардын заман талабына ылайык келбей калгандыгы менен түшүндүрүлөт.

Ошентип жаңы доор экономиканын инновациялык жол менен өнүгүүсү аркылуу айырмаланат.

Демек социалдык комплексти бүгүнкү замандын талабына ылайыктуу өнүктүрүү үчүн Кыргыз Республикасынын улуттук инновациялык системасын уюштуруу жана өркүндөтүү ишин мамлекеттик саясат катары ишке ашыруубуз керек болот.

Изилдөөнүн үчүнчү бөлүмү **«Кыргыз Республикасынын социалдык комплексинин өнүгүү көрсөткүчтөрү жана каржыланышы»** деген аталыш менен өз ичине социалдык инфраструктура объектилерин жана аймактык миграция процесстерин социалдык комплекстин өнүгүүсүнүн негизги көрсөткүчү катары камтып, алардын мамлекеттик бюджет тарабынан каржыланыш абалына талдоолор жүргүзүлгөн.

Биздин изилдөөлөрүбүз көргөзгөндөй калктын негизги социалдык инфраструктура кызматтары менен камсыздалышы өлкөнүн аймактарында бирдей деңгээлде эмес.

Айыл жергеси социалдык инфраструктуралардын объектилери (соода үйлөрү же аянтчалары, коомдук тамактануу жайлары, турмуш-тиричилик ишканалары, мончо, маданият үйлөрү, балдар бакчалары) менен камсыз болуу деңгээли шаарга караганда 1,5-2 эсеге төмөн.

Мындан сырткары калкты социалдык инфраструктуралардын кызматтары менен камсыздоону жакшыртууга ар дайым көңүл бурулганына карабастан, турак-жай менен камсыздоо маселеси бүгүнкү күндүн эң курч маселеси бойдон калууда.

Статистикалык маалыматтарга ылайык, калкты турак жай менен камсыз кылуу көрсөткүчү Ош, Жалал-Абад облустарында жана Бишкек шаарында жалпы Республикалык деңгээлден төмөн. Айрыкча бул маселе Ош облусунда бир кыйла курч.

Ошондой эле калктын жалпы республика боюнча ар бир адамга жер аянттары менен камсыз болуусу айыл жерлерине караганда шаар жерлеринде жашаган калктын үлүшү көп экендигине күбө болобуз.

Кыргыз Республикасынын аймактарында бир адамга эсептелинген жашоо аянттары дагы ар түрдүү. Бир адамга эсептелген жашоо аянты Баткен областында - 3,2 м. кв., Жалал-Абад областында – 3,6 м. кв., Нарын областында – 0,8 м. кв., Чүй областында – 4,5 м. кв. жана Ош областында - 0,1 м. кв. түзөт. Мунун баардыгы айыл жеринин жашоочуларынын турак-жай менен камсыз болуу деңгээлинин төмөндүгүн көрсөтөт. Мындай төмөнкү деңгээлдин бир нече себептери бар. Алар негизинен адамдардын жашоо деңгээлинин төмөндүгү, айыл жергесине багытталуучу инвестициялардын өлчөмүнүн аздыгы болуп саналат.

Андан сырткары республика боюнча почта жана байланыш кызмат

көрсөтүүлөрүнүн көлөмдөрү дагы кескин түшүп кеткен. Тейлөөнүн мындай төмөнкү көрсөткүчү, азыркы күндөгү заманбап байланыш тейлөөлөрүнүн өркүндөшү менен түшүндүрүлөт.

Ошону менен эле катар медициналык тейлөөнүн жеткиликтүү эместиги, билим берүү, маданият тармагындагы инфраструктуралардын деңгээлинин төмөндүгү дагы аймактык өнүгүүгө терс таасирин тийгизүүдө. Ушундай эле абал, китептер жана мезгилдик басылмалар менен камсыздалууда дагы байкалгандыгына күбө болобуз.

Өлкөдөгү коммуналдык тейлөөнүн начардыгын да негизги социалдык маселелердин бири катары кароого болот (3.1.-жадыбал).

3.1.- жадыбал. Кыргыз Республикасынын калкынын жашаган жерине жараша коммуналдык кызматтардан пайдалануу көрсөткүчү (% катышта)

Коммуналдык кызматтар	Шаар	Айыл	Бийик тоолуу аймак	Тоолуу аймак	Түздүк
Суу өткөргүч	74,4	22,5	0,9	6,5	38,7
Сеттештирилген газ	66,2	21,6	-	18,3	40,6
Борб. жыл. сист.	75,0	6,4	2,7	10,0	33,3
Телефон	49,9	14,0	3,0	11,9	21,5
Суу өткөргүч колонкалар	24,3	38,6	34,0	40,6	37,8
Кудук	0,7	5,9	2,8	7,4	5,7
Булак	-	2,6	8,4	7,8	0,1
Дарыя, арык	0,6	30,4	53,9	37,7	17,7

«Кыргыз Республикасынын социалдык өнүгүүсү» жыйнагынан алынды

Жадыбалда келтирилген маалыматтарга ылайык, калктын коммуналдык кызматтар менен камсыз болуу деңгээли көп көрсөткүчтөр боюнча канааттандыраарлык эмес. Сандык көрсөткүчтөр айрыкча айыл жергелеринде, тоолуу жана бийик тоолуу аймактарда коммуналдык шарттын такыр эле жок экендигин көрсөтүп турат.

Ошону менен эле катар маданият тармагынын объектилери дагы социалдык инфраструктуралардын эң орчундуу объектилеринин катарында (3.2.- жадыбал).

3.2.-жадыбал. Республика боюнча маданий мекемелердин саны

Көрсөткүчтөрдүн аталыштары	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Жалпыга жетимдүү китепкана	1038	1041	1051	1055	1055	1055	1056	1061	1061	1061
Клубтук мекемелер	691	686	700	697	702	695	704	703	704	710
Театрлар	18	17	20	21	22	23	22	20	20	20
Музейлер	59	59	62	63	63	64	65	67	65	63
Кинотеатрлар	53	51	50	22	23	32	34	36	42	42

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан көрсөтүлгөн

Жадыбалдан көрүнүп тургандай, кинотеатрлардын саны 2006-жылдан 2010-жылга чейин кескин кыскарууга дуушар болгон, бирок акыркы беш жылда алгылыктуу иштер жүргүзүлгөнүнө күбө болуп турабыз. Калган маданий мекемелердин түрлөрү жыл өткөн сайын көбөйүүнүн үстүндө.

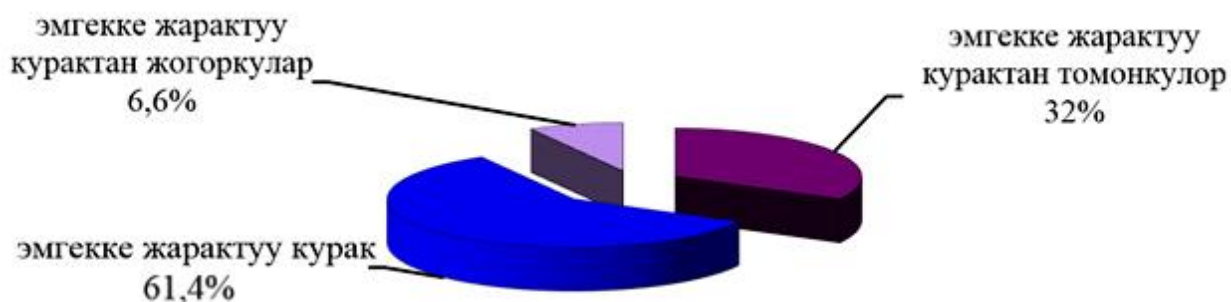
Жыйынтыктап айтканда, мындай социалдык инфраструктуралардын өнүгүү деңгээлинин төмөндөгү бир катар экономикалык көйгөйлөрдөн улам келип чыгууда. Ал эми бул чечилбеген экономикалык көйгөйлөр айыл жеринин калкынын миграциялык процесске дуушар болушун шарттоодо.

Өлкөдөгү массалык түрдө жүрүп жаткан сырткы миграция процесси, Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээлине, эл-чарбасынын багыттарына, элдин этникалык түзүлүшүнө, демографиялык өнүгүүсүнө, үй-бүлө күтүү, улуттук салт-санааларга терс таасирин тийгизүү менен, айылдык периферия болуп саналган жерлердин ээн бош болуп калуусуна алып келди.

Ал эми ички мигранттар социалдык маселелердин себеби болуу менен, жер басып алуу, пикетке чыгуу өндүү чыр-чатактар менен коштолууда.

Ошол эле мезгилде эмгек-мигранттары өлкөгө оң таасирлерин дагы тийгизип, мамлекеттеги жумушсуздуктун чыңалуусун азайтуу менен, өздөрүн, үй-бүлөөсүн багып келишет. Мигранттардын акча которуулары, Кыргызстанда жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүүгө көмөк болуп, бизнеске дагы оң таасирин тийгизип жаткандыгын айтпай коюуга болбойт.

Миллиондогон эмгек мигранттары өлкөнүн сыртында жүргөнүнө карабастан, Республиканын калкынын 32 % ын жаш балдар менен өспүрүмдөр, 61% ын эмгекке жарактуу курактагылар, 6,6 % ын пенсия жашындагылар түзүшөт (3.1.-чийме).

3.1.-чийме. Калктын жаш курагы боюнча саны

Булак: автор тарабынан иштелип чыгылды

Бул өлкөдөгү социалдык комплекстин экономикалык көйгөйлөрүн чечүү үчүн ыңгайлуу шарт.

Социалдык комплекстин мамлекеттик бюджет тарабынан каржыланышы жылдан жылга өсүүнүн үстүндө (3.3.- жадыбал).

Жадыбалдан көрүнүп тургандай, социалдык комплекске бөлүнгөн каражаттардын 39,1 % ы билим берүүгө, 19,5 % саламаттыкты сактоого, 30,4 % социалдык камсыздоого 4,8 % эс алуу, маданият жана динге жана 6,2 % ы курулуш жана коммуналдык кызматтарга жумшалат.

Акыркы беш жылдан бери мамлекет тарабынан билим берүү тармагын каржылоо туруктуу деңгээлде келе жатат. Ошондой эле мугалимдердин айлык акысы дагы 2-3 эсеге жогорулады. Аны менен катар эмгек акыны төлөп

берүүнүн жаңы формасын кийирүү дагы каралды. Бирок абал дагы эле канааттандыраарлык деп айтууга болбойт.

3.3.- жадыбал. Мамлекеттик бюджеттин социалдык комплекске жумшалган чыгымдары

	миң сом		2016-2015-ж карата % дык катышы
	2015	2016	
Бардыгы:	134 572 220,9	151 543 289,4	112,6
Анын ичинен : Билим берүүгө	25 452 968,8	30 364 193,3	119,3
Саламаттыкты сактоого	12 729 507,4	13 337 537,7	104,8
Социалдык коргоого	24 813 096,3	24 982 880,8	100,7
Эс алуу, маданият, динге	3 186 415,7	3 783 086,8	118,7
турак-жай ж-а ком. тейлөөгө	4 144 382,4	5 049 109,8	121,8

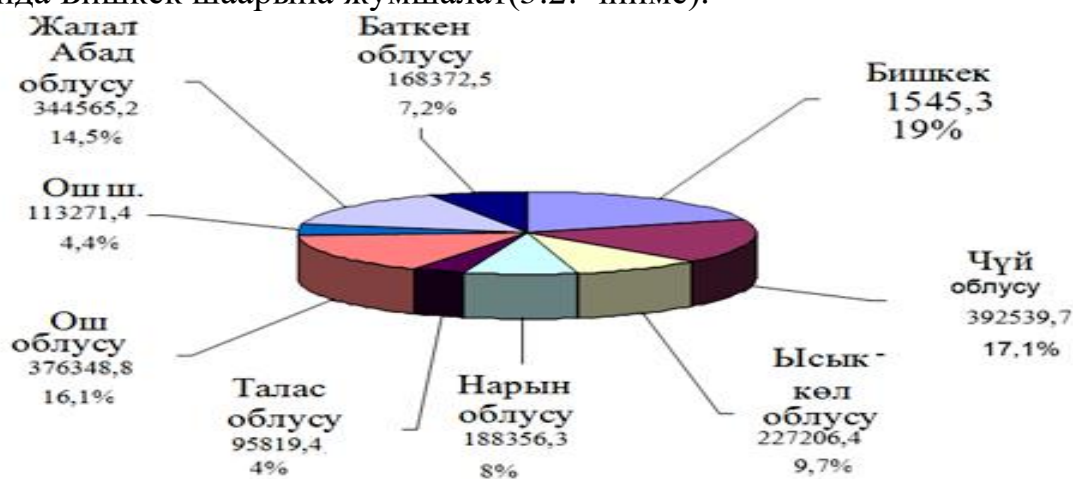
«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан көрсөтүлгөн

Ал эми саламаттыкты сактоо тармагына болгон мамлекеттик каржылоо 2016-жылы 2015-жылга салыштырмалуу кыскарып кеткен. Саламаттыкты сактоо тармагына акыркы жылдары мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн каражаттардын суммасы адам башына эсептегенде 1268,5 сомду түзгөн. Бул сумма 2007-жылга караганда 2 эсе көп. Бирок бул бөлүнгөн каражаттын суммасы мамлекеттик бюджеттин өсүшүнө салыштырмалуу аз.

Социалдык комплекстин кийинки тармагы – бул пенсиялык камсыздоо.

Кыргыз Республикасынын Социалдык Фондунун чыгашалары 2015-жылы 39 749,8 млн. сомду түзгөн. Акыркы жылдардагы пенсия төлөмдөрүнүн жогорулагандыгына байланыштуу, пенсиялык фонддун чыгашалары бир топко ашкан. Социалдык фонддун чыгымдары 2010-жылга салыштырмалуу 2016-жылы 2 эседен ашык көбөйгөн. Алардын негизги көлөмү пенсияларды төлөөгө кетет.

Бирок ошол эле мезгилде аймактардагы пенсионерлердин алган пенсияларында дагы айырмачылыктар бар. Эң көп каражат % дык катышта караганда Бишкек шаарына жумшалат(3.2.-чийме).

3.2.-чийме. Аймактар аралык пенсия өлчөмү (мин.сом) жана % дык катышы

Булак: автор тарабынан иштелип чыгылды

Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көргөзгөндөй, мамлекеттин азыркы экономикалык абалы, жашоонун минималдык талаптарын канааттандыруу үчүн керек болгон минималдык пенсия менен камсыз кыла албайт. Ошондуктан мамлекеттин эң негизги маселеси болуп, пенсия системасын оптималдаштыруу жана рационалдаштыруу саналат.

Муну менен эле катар акыркы жылдарда социалдык коргоо тармагына бюджеттен жумшалган чыгашалардын көлөмү дагы бир топко жогорулаган

Орточо, мамлекеттик бюджеттен 10 % дан 17 % га чейин каражат сарпталганып келет. 2011-жылы жалпы чыгымдар 2007-жылга салыштырмалуу 4-5 эсеге көбөйгөн, же % дык катышта алып караганда 7,4 % а жогорулаган.

Ал эми социалдык комплекстин маданият жана искусство тармагы бюджеттен бир нече багыттар боюнча каржыланат (3.4.- жадыбал).

3.4.- жадыбал. 2016-жылга карата маданият мекемелери жана багыттары боюнча бюджет чыгашаларынын түзүмдөрү (% дык катыш менен)

№	Маданият мекемелери жана багыттары	Чыгашалардын үлүшү
1.	Китепканалар	18,7
2.	Музейлер	7,7
3.	Клуб мекемелери	28,6
4.	Маданият жана искусство программалары	3,6
5.	Маданият жана искусствонун башка мекемелери жана мероприятиялары	14,3
6.	Маданият жана искусство боюнча башка министрликтер жана ведомстволор	3,1
7.	Кинематография	5,2
8.	Башка мероприятиялар	4,6
9.	Кайтарымсыз мамлекеттик инвестициялар	14,2

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан көрсөтүлгөн

Маданият тармагына сарпталаган каржылоонун абалы, акыркы жылдарда өтө төмөн абалда болуп, натыйжада калкты маданият жактан тейлөө начарлап кетти. Аймактарда адамдар эс алуунун башка жолдорун издеп башташты.

Биздин көз карашыбызда базар шартында маданият мекемелерине өз алдынчалуулукту эле эмес чыгармачылык, чарбалык жана финансылык маселелерди чечүү укугун дагы берүү керек.

Ошондой эле маданият тармагын өнүктүрүүнүн эң негизги чечими болуп мамлекеттик жардамды күчөтүү жана аймактарда маданият тармагын башкарууну өркүндөтүү эсептелет.

Жыйынтыктай турган болсок, бюджеттен социалдык комплекстин тармактарына сарпталуучу каражаттардын ролу социалдык көйгөйлөрдү чечүүдө өтө чоң рол ойнойт. Мамлекеттик бюджеттен, социалдык комплекстин тармактарынын (билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык камсыздоо, маданият, искусство ж.б.) абалы көз каранды. Андыктан, бюджет

тартыштыгына карабастан калктын социалдык абалын жакшыртуу, мамлекеттин эң негизги маселелеринен болуп кала берет.

Төртүнчү бөлүм **“Кыргыз Республикасынын социалдык комплексинин өнүгүү тенденциясын баалоо жана иликтөө”** деп аталып, калкты социалдык жактан камсыздоонун динамикалык өнүгүүсүнө, билим берүү, саламаттыкты сактоо жана социалдык комплекстин башка тармактарынын аймактардагы абалына баа берилген жана талдоо жасалган.

Мамлекет базар мамилелерине өтүү менен, кыска убакыттын ичинде калктын дээрлик сезилээрлик бөлүгү жакырчылыкта калышты (4.1.-жадыбал).

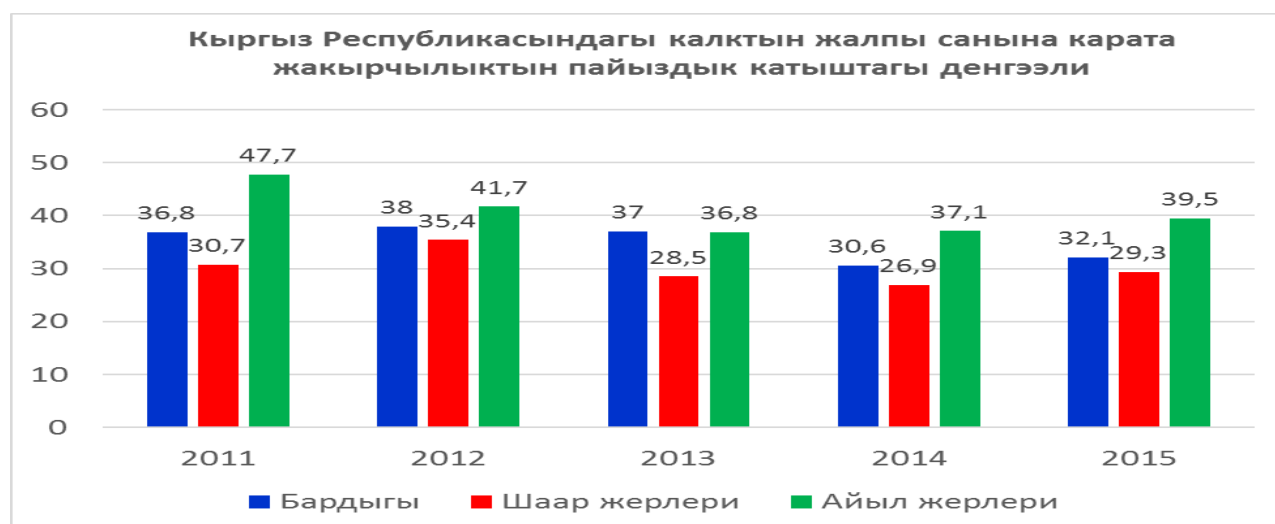
4.1-жадыбал. Жакырчылыктын аймактар боюнча деңгээли

(калктын санына карата пайыздык катыш менен)

Көрсөткүчтөрдүн аталыштары	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кыргыз Республикасы	39,9	35,0	31,7	31,7	33,7	36,8	38,0	37,0	30,6	32,1	25,4
Баткен облусу	50,9	40,4	20,7	31,5	33,6	35,6	34,2	53,9	40,7	41,2	37,0
Жалал-Абад облусу	58,3	53,0	40,1	36,9	44,7	45,3	55,7	46,4	46,4	45,1	32,2
Ысык-Көл облусу	43,9	38,6	52,2	46,1	38,0	29,5	28,1	39,5	26,0	28,9	24,7
Нарын облусу	49,3	45,2	42,7	44,1	53,5	49,9	39,9	43,8	30,6	38,0	37,8
Ош облусу	52,1	46,6	37,5	38,3	41,9	44,7	51,4	43,4	31,7	28,9	22,0
Талас облусу	40,0	35,3	43,0	33,0	42,3	50,2	39,6	23,1	19,0	21,5	18,1
Чүй облусу	20,1	15,0	15,8	21,2	21,9	28,6	16,6	23,6	21,6	24,8	30,3
Бишкек ш.	5,5	5,0	15,2	13,2	7,9	18,4	21,4	20,4	17,6	23,5	9,8
Ош ш.	39,9	35,0	31,7	31,7	33,7	36,8	38,0	37,0	30,6	32,1	25,4

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан алынды.

Жадыбалдан көрүнүп тургандай 2015-жылы 2007-жылга салыштырмалуу республика боюнча айрым аймактарда жакырчылыктын деңгээли 18 % га чейин төмөндөсө (Ош облусу), айрым аймактарда 10-18 % га чейин жогорулап (Чүй облусу, Бишкек шаары) кеткен. Ал эми Баткен, Жалал-Абад жана Нарын облустарында жакырчылыктын пайыздык көрсөткүчү бир топ жогору. Мындай абал айрыкча айыл жергелеринде курч. Башкача айтканда айыл жергесиндеги калктын дээрлик 50 % га жакыны жакырчылыкта жашашат (4.1.-чийме).

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан алынды.

Диаграммадан көрүнүп тургандай, Республика боюнча жакырчылыктын деңгээли акыркы жылдары төмөндөө тенденциясына ээ. Шаар жергелеринде жалпы жакырчылыктын деңгээли акыркы 5 жылда 1,4 % га, айыл жергелеринде 8,2 % га кыскарган. Айыл жерлериндеги жакырчылыктын деңгээли сезилээрлик кыскаргандыгына карабастан жалпы республикалык деңгээлден 7,3 % га төмөн. Эгерде айыл жеринин жашоочуларынын саны шаар жашоочуларынын санынан эки эсеге көп экендигин эсепке алсак, айыл калкынын жакырчылыктагы жашоосу, жүрөктү өйүгөн негизги көйгөй боюнча калууда.

Абалдын мындай жакшыра баштаганын акыркы он жыл ичинде республика боюнча орточо айлык акынын өлчөмү 3-4 эсеге чейин өскөндүгү менен түшүндүрүүгө болот (4.2.-жадыбал).

4.2.-жадыбал. Ишкана-мекемелердин кызматкерлеринин орточо айлык акыларынын аймактар боюнча өзгөрүшү (сом менен).

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кыргыз Республикасы	3270	3970	5378	6161	7189	9304	10726	11341	12285	13483	14847
Баткен облусу	2265,6	2656	3703	4012	4 651	6531	8 206	8 593	8 903	9 468	10093
Ж-Абад облусу	2511,4	3243	4467	5166	5 986	8149	9 818	9 993	10877	12035	13277
Ысык-Көл облусу	4383,3	5063	6761	8538	9 676	13667	14119	15507	17192	17979	19800
Нарын облусу	2571,4	3009	4474	4741	5 770	8445	9 991	10378	11013	12724	13991
Ош облусу	1569,4	2169	2981	3279	3 719	6419	7 639	7 747	8 141	9708	9950
Талас облусу	1943,6	2554	3590	4412	5 155	7036	8 453	8 829	9 192	9882	10625
Чүй облусу	2857,6	3611	4499	4862	5 736	7207	8 657	9 313	10303	11288	12554
Бишкек ш.	4375,6	5173	6958	8041	9 351	11336	12796	13875	14865	16526	18185
Ош ш.	2733,4	3400	4599	5153	6 104	7394	9 864	9 417	10578	11894	13008

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан алынды.

Жадыбалдан көрүнүп тургандай, орточо айлык акынын өлчөмү акыркы 10 жылда 4 эсеге жогорулап, орточо эмгек акынын өлчөмү республика боюнча 13483 сомду түзөт. Эң төмөн орточо айлык акы Ош облусунда болуп, жалпы республикалык деңгээлдин 64,5 % ын түзөт. Мындай абал Баткен жана Талас облустарында дагы байкалат. Ал эми Ысык-Көл облусунда жана Бишкек шаарында айлык акынын орточо өлчөмү Республикалык деңгээлден бир канча жогору экендигине күбө болобуз.

Ал эми 2016-жылдын башына карата жүргүзүлгөн эсептөөлөр боюнча, каттоодо турган пенсия алуучулардын саны 647 миң адамды, пенсиянын орточо өлчөмү 4895,8 сомду түзгөн. Орточо пенсия жана орточо айлык акы Республика боюнча туруктуу динамикалык өсүүдө жана орточо бир айлык пенсиянын көлөмү, бүгүнкү күндө пенсионерлердин минималдык жашоо талаптарын толук канааттандырат (4.3.-жадыбал).

Жадыбалда көрүнүп тургандай пенсионерлердин орточо алган пенсияларынын өлчөмү минималдык талаптарды канааттандырганына карабастан, эмгек акынын орточо өлчөмүнө болгон катышы 40 % га дагы жетпейт. Демек пенсияны мындан ары тынымсыз жогорулатуунун үстүндө иштерди алып баруу зарыл. Ал үчүн пенсиялык топтомдун каражаттарын

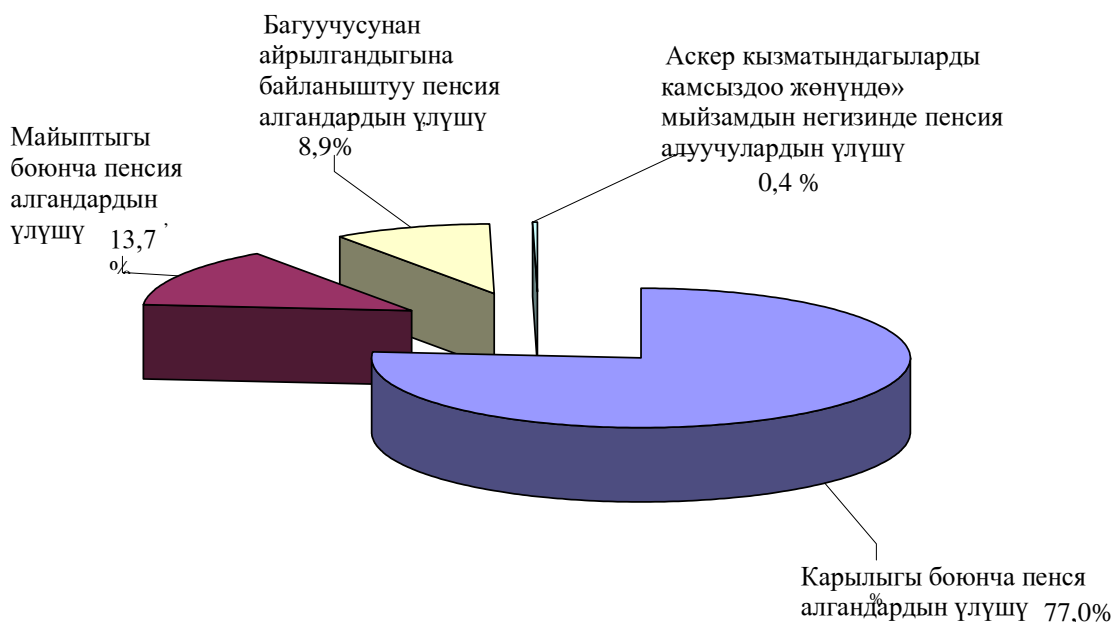
компанияларга, жеке пенсиялык фонддорго инвестициялоо зарыл.

4.3.-жадыбал. Пенсиялык камсыздоонун негизги көрсөткүчтөрү

Пенсиялык камсыздоонун негизги көрсөткүчтөрү	2011	2012	2013	2014	2015
Пенсия алуучулардын саны - бардыгы (жылдын аягына карата миң адам)	594	613	625	634	647
Бир пенсионерге туура келген экономикада иштегендердин саны, адам	3,8	3,7	3,6	3,6	3,6
Компенсациялык төлөмдөрдү эсепке алгандагы айлык пенсиянын өлчөмү (жылдын аягына карата):сом	3853,0	4274,1	4507,6	4710,4	4895,8
Пенсионердин жашоо минимуму,сом	3932,23	3858,28	4096,99	4434,36	4637,23
Белгиленген айлык пенсиянын орточо өлчөмүнүн пенсионердин жашоо минимумуна болгон катышы	98,0	110,8	110,0	106,2	105,6
эсептелген эмгек акынын орточо өлчөмү менен катышы	41,4	39,8	39,7	38,3	36,3

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан көрсөтүлгөн

Ошону менен эле катар Кыргыз Республикасынын социалдык фонду башка категориядагы (майыптар, багуучусунан айрылгандар, аскер кызматынын негизинде пенсияга чыккандар) пенсионерлердин көйгөйлөрүн дагы чечүүгө аракеттерди көрүп келет (4.2.-чийме).

4.2.-чийме. Пенсиянын түрлөрү боюнча пенсионерлердин сандык түзүмү

Булак: Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун маалыматы

Майыптар, багуучусунан айрылгандар, аскер кызматынын негизинде пенсия алгандардын үлүшү, жалпы пенсионерлердин 23% ын түзүшөт.

Ошондой эле биздин көз карашыбызда пенсияны дайындоо эрежесин эмгек стажы жок адамдар үчүн дагы өркүндөтүү керек. Мындай адамдардын катарын негизинен аялдар түзүшөт. Аялдардын үй бүлөөдөгү балдардын

тарбиясы үчүн жумшаган эмгегин, башка эч бир эмгек алмаштыра албай тургандыгын эске ала турган болсок, төрт жана андан көп баланы тарбиялап чоңойткон энелер үчүн өзгөчө мамлекет тарабынан көңүл бурулуусу шарт. Буга катар эле башка өлкөнүн жарандыгын албаган эмгек мигранттар үчүн дагы социалдык камсыздандыруу маселесин карап чыгуу зарыл.

Стратегиялык планда, мамлекеттик пособияларды дайындоо процесси дагы өзгөчө мааниге ээ. Пособияларды дайындоо процесси нары оор, нары татаал процесс. Бүгүнкү күндө, улуттук статистика комитетинин маалыматына ылайык, адам башына санаганда МКБнын өлчөмү орточо 4390,2 сомду, ал эми жөлөк пулдун өлчөмү 810 сомду, социалдык жөлөк пул 1872,2 сомду түзөт.

Биз жүргүзгөн анализ боюнча мамлекеттик пособиялардын түзүмүндө, бирдиктүү пособия 27,5 % ды түзсө, калган үлүшүн тубаса майып төрөлгөн 16 жашка чейинки балдарга, багуучусунан айрылгандарга жана аз камсыз болгон үй-бүлөөлөргө төлөнүүчү пособиялар түзөт. Мында аз камсыз болгон үй-бүлөөлөргө берилүүчү пособия, минималдык деңгээлде дагы социалдык камсыздоонун көйгөйлөрүн чече албайт.

Көрсөтүлгөн компенсациялык мүнөздөгү төлөмдөр дагы төмөнкү деңгээлде экендигин биздин талдоолор тастыктайт (мындай төлөмдөргө, боюнда бар учурунда же төрөгөн мезгилинде аялдарга берилүүчү пособия, жалгыз бой аялдарга жана аскер кызматындагылардын балдарына төлөнүүчү пособиялар) жана эмгекке жараксыздардын (санаториялык-курорттук дарыланууга, ишке орношууга, окууга жана башкага болгон укуктары) социалдык камсыздоосунда дагы баш аламандыктар бар.

Ошону менен эле катар билим берүү тармагы - социалдык чөйрөнүн эң чоң кызмат көрсөтүүчү тармактарынын бири. 2015-2016 окуу жылынын башталышында, республика боюнча жалпы билим берүүчү уюмдардын саны 3687 ни түздү (4.4.-жадыбал).

4.4.-жадыбал. Билим берүү уюмдарынын түрлөрү боюнча жалпы саны

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Мектепке чейинки уюмдар	465	474	503	594	691	741	819	927	1062	1186	1296
Жалпы билим берүү уюмдары	2149	2168	2188	2191	2197	2204	2201	2207	2205	2218	2236
Башталгыч кесиптик билим берүү уюмдары	111	111	110	109	111	109	110	110	101	101	101
Орто кесиптик билим берүү уюмдары	80	82	90	111	80	126	132	131	129	130	139
Жогорку кесиптик билим берүү уюмдары	47	49	50	54	47	54	54	55	53	52	50

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан көрсөтүлгөн

Жогорудагы жадыбалга ылайык, 1186 мектепке чейинки мекемелер, 2218 жалпы билим берүү уюмдар, анын ичинен 2144 мектеп мамлекеттик, 66 мектеп жеке менчик, 33 мектеп мамлекеттик кечки (кезметтик) мектептер. Ал эми андагы билим алып жаткан окуучулардын саны 1млн.200 миңден ашык.

Мектептердеги көп кезметтүүлүк, азыркы күндүн негизги көйгөйлөрүнүн бири. Азыркы күндө экинчи жана үчүнчү кезметте окуган окуучулардын жалпы

пайыздык катышы 20,4 % ды түзөт.

Биз жүргүзгөн изилдөөгө ылайык, мектептердин материалдык-техникалык базасы бүгүнкү күндүн талаптарына жооп бербейт. 10 % мектептерди бузуу керек болсо, 25 % мектептер капиталдык оңдоолорду талап кылат.

Мугалимдердин жетишпестиги дагы өзүнчө маселе. Өкмөт тарабынан мугалимдердин айлык акысы жогорулатылгандыгына карабастан, бир топ маселелер дагы деле чечилбеген бойдон калууда.

Ушуну менен катар эле, мектепке чейинки балдар мекемелериндеги иштердин абалы жана аларга болгон талап канааттандыраарлык эмес бойдон калууда. Бюджеттин тартыштыгына байланыштуу бир канча мектепке чейинки мекемелер жабылып, сатылып же башка максатта пайдаланылып келет.

Жадыбалдагы маалыматтан акыркы жылдарда мектепке чейинки мекемелердин саны бир топ жогорулагандыгын көрүүгө болот. Андагы тарбияланып жаткан балдардын саны дагы 2011- жылга салыштырмалуу бир кыйла өскөн. Ошого карабастан жалпы республика боюнча балдар бакчасына барган балдардын пайыздык катышы 33 гана % ды кана камсыздайт.

Ал эми жогорку окуу жайларында министрлик тарабынан жүргүзүлгөн реформалардын жыйынтыгынан улам, студенттердин саны акыркы жылдарда бир топ кыскарып, ага ылайык жогорку кесиптик билим берүү уюмдарында эмгектенген окутуучулардын саны дагы азаюуга дуушар болду. Ал эми жалпы билим берүү уюмдарында – 3,4 %, орто кесиптик билим берүү уюмдарында 5,1 % га окутуучулардын саны жогорулаган.

Мамлекет кадрдык таңкыстыкты жараткан адистиктерге өзгөчө көңүл буруп, жыл сайын жогорку окуу жайларына, 5000 ден ашык бюджет орундарын бөлүштүрүүдө. Бирок бул жасалган кадамдар өзүнүн тиешелүү натыйжаларын керектүү деңгээлде бербей келет.

Жогорку окуу жайларында башка көйгөйлөр менен катар эле атайын каражаттарды пайдалануунун өркүндөтүлгөн ыңгайлуу тартиби жок. Ошондой эле окутуунун сапатын жана анын натыйжалуулугун заман талабына ылайык жогорулатуу, билим берүү мекемелеринин негизги маселелеринен болуш керек.

Социалдык камсыздоодо, саламаттыкты сактоо тармагынын кызматы дагы өзгөчө орунда. Азыркы күндөгү саламаттыкты сактоо тармагынын абалы өтө оор. Акыркы жылдарда саламаттыкты сактоо тармагынын айрым көрсөткүчтөрү төмөндөп кеткен (4.5.-жадыбал).

Жадыбалдагы маалыматка ылайык, калктын дарыгерлер менен камсыз болуу деңгээли калктын 10000 адамына эсептегенде Бишкек шаарында 32 % , Ош шаарында 28 % түзөт. Калган аймактарда 14-16 % дын тегерегинде. Ал эми оорукана койкаларынын саны Республика боюнча жыл өткөн сайын азаюунун үстүндө. Андыктан аймактардагы абалды жакшыртуу боюнча өкмөт тарабынан тиешелүү чаралардын көрүлүүсү зарыл.

Республика боюнча 625 айыл саламаттыкты сактоо мекемелери менен камсыз болгон эмес жана алардын жарымынан көбмедициналык пункттары бар калк жайгашкан айылдардан, жок эле дегенде 5-6 километр аралыктагы

алыстыктарда жайгашкан.

Акыркы жылдарда үй-бүлөөлүк врачтар тобу түзүлүп, алардын иш-орундары керектүү жабдуулар, жогорку квалификациялуу кадрлар менен камсыздалбагандыгына байланыштуу, натыйжалуулугу төмөн боюнча калууда.

4.5.- жадыбал. Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо тармагындагы айрым көрсөткүчтөрдүн аймактар боюнча өзгөрүшү

Оорукана койкаларынын саны (даана)									
Көрсөткүчтөрдүн аталыштары	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кыргыз Республикасы	27812	28081	28208	27791	27745	27634	27730	27578	27561
Баткен облусу	1 942	1 939	1 909	1 939	1 919	1 914	1 925	1 891	1 892
Жалал-Абад облусу	4 002	4 034	4 024	4 094	4 094	4 089	4 132	4 124	4 156
Ысык-Көл облусу	1 279	1 304	1 312	1 345	1 371	1 371	1 385	1 366	1 357
Нарын облусу	872	912	934	923	926	921	921	941	942
Ош облусу	5 304	5 164	5 177	5 184	5 184	5 149	5 164	5 204	5 242
Талас облусу	733	738	731	735	743	743	753	711	706
Чүй облусу	3 107	3 043	3 032	2 962	2 997	2 947	2 942	3 012	2 918
Бишкек ш.	2 681	2 851	2 995	2 945	2 965	2 957	2 953	2 868	2 883
Ош ш.	1 090	1 115	1 118	1 145	1 130	1 130	1 115	1 120	1 144
Врачтардын саны (адам)									
Кыргыз Республикасы	13155	12909	13062	13135	13349	13313	13392	13559	13539
Баткен облусу	601	596	619	650	667	688	726	761	778
Жалал-Абад облусу	1 441	1 403	1 375	1 393	1 425	1 500	1 531	1 572	1 557
Ысык-Көл облусу	793	730	718	698	687	722	711	715	705
Нарын облусу	464	447	424	413	389	389	386	378	392
Ош облусу	1 564	1 616	1 626	1 701	1 756	1 829	1 878	1 949	2 029
Талас облусу	363	343	344	332	317	330	326	335	336
Чүй облусу	1 426	1 372	1 344	1 311	1 291	1 352	1 323	1 298	1 307
Бишкек ш.	2 588	2 599	2 696	2 733	2 792	2 837	2 794	2 763	2 656
Ош ш.	671	671	705	699	689	722	763	774	828

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан көрсөтүлгөн

Бул тармактын негизин, адам ресурстары түзөт жана Кыргызстан профессионалдык деңгээли жогору болгон медициналык кадрлар боюнча өтө чоң потенциалга ээ. Бирок, медициналык жабдуулардын, аспаптардын, медикаменттердин тартыштыгы, медицина кызматкерлеринин айлык акысынын төмөндүгү бул багыттын артта калуусун шарттоодо.

Эгерде саламаттыкты сактоо тармагын түп тамырынан өзгөртүү керек болсо, анда биринчи кезекте саламаттыкты сактоо мекемелеринин өзүнүн абалын жакшыртуу талап кылынат. Атап айтканда айыл жеринде жашаган калкты медицина мекемелери менен камсыздап, алардын медициналык

тейлөөгө болгон муктаждыктарын жакшыртуу зарыл.

Социалдык комплекстин абалын белгилүү бир өлчөмдө демографиялык кырдаал аркылуу дагы аныктоого болот (4.6.-жадыбал).

4.6.- жадыбал. Аймактар боюнча калктын санынын төрөлүү жана өлүү коэффициенттеринин динамикасы

Төрөлгөндөрдүн саны											
Наименование показателей	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кыргыз Республикасы	120737	123251	127332	135494	146123	149612	154918	155520	161813	163452	158 160
Баткен облусу	10 379	10 689	10 505	11 998	13 404	13 449	13 800	14 294	14 722	15 330	14 325
Жалал-Абад облусу	24 251	24 354	25 527	27 309	28 905	30 139	30 416	30 341	31 633	31 912	29 844
Ысык-Көл облусу	9 852	10 038	10 574	11 105	11 360	11 188	11 320	10 745	10 853	11 246	11 520
Нарын облусу	6 613	6 420	6 492	6 637	7 183	7 203	7 114	6 906	6 634	6 536	6 858
Ош облусу	26 308	26 967	27 575	28 972	31 789	33 600	34 450	35 057	36 867	39 188	36 145
Талас облусу	5 913	5 821	5 866	6 526	6 894	7 335	7 105	6 750	6 724	6 614	6 404
Чүй облусу	16 403	16 607	17 430	18 016	20 221	20 293	21 826	21 806	22 540	22 355	22 964
Бишкек ш.	16 377	17 386	18 176	19 588	20 614	20 808	22 257	22 971	24 398	22 928	22 673
Ош ш.	4 641	4 969	5 187	5 343	5 753	5 597	6 630	6 650	7 442	7 343	7 427
Өлгөндөрдүн саны											
Кыргыз Республикасы	38566	38180	37710	35898	36174	35941	36186	34880	35564	34808	33 475
Баткен облусу	2 629	2 553	2 633	2 519	2 640	2 580	2 690	2 469	2 480	2 539	2 525
Жалал-Абад облусу	5 991	5 785	6 041	5 837	5 686	5 928	5 962	5 716	5 984	6 021	5 700
Ысык-Көл облусу	4 228	4 033	3 873	3 610	3 656	3 539	3 714	3 595	3 446	3 448	3 199
Нарын облусу	2 345	2 220	2 134	2 024	2 037	2 130	2 081	2 070	2 047	2 036	1 961
Ош облусу	6 123	6 081	6 225	6 353	6 475	6 267	6 317	6 056	6 250	6 250	5 859
Талас облусу	1 555	1 595	1 568	1 603	1 580	1 545	1 541	1 501	1 561	1 457	1 438
Чүй облусу	8 087	8 146	7 890	6 998	7 185	7 120	7 155	6 892	6 910	6 472	6 474
Бишкек ш.	6 077	6 226	5 756	5 335	5 256	5 261	5 058	4 917	5 131	4 901	4 691
Ош ш.	1 531	1 541	1 590	1 619	1 659	1 571	1 668	1 664	1 755	1 684	1 628
Калктын табигый өсүүсү											
Кыргыз Республикасы	82 171	85071	89 622	99596	109949	113671	118732	120640	126249	128644	124 685
Баткен облусу	7 750	8 136	7 872	9 479	10 764	10 869	11 110	11 825	12 242	12 791	11 800
Жалал-Абад облусу	18 260	18 569	19 486	21 472	23 219	24 211	24 454	24 625	25 649	25 891	24 144
Ысык-Көл облусу	5 624	6 005	6 701	7 495	7 704	7 649	7 606	7 150	7 407	7 798	8 321
Нарын облусу	4 268	4 200	4 358	4 613	5 146	5 073	5 033	4 836	4 587	4 500	4 897
Ош облусу	20 185	20 886	21 350	22 619	25 314	27 333	28 133	29 001	30 617	32 938	30 286
Талас облусу	4 358	4 226	4 298	4 923	5 314	5 790	5 564	5 249	5 163	5 157	4 966
Чүй облусу	8 316	8 461	9 540	11 018	13 036	13 173	14 671	14 914	15 630	15 883	16 490
Бишкек ш.	10 300	11 160	12 420	14 253	15 358	15 547	17 199	18 054	19 267	18 027	17 982
Ош ш.	3 110	3 428	3 597	3 724	4 094	4 026	4 962	4 986	5 687	5 659	5 799

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелинди, stat.kg сайтынан алынды.

Жадыбалдан көрүнүп тургандай, калктын табигый өсүүсү акыркы беш жылда 14 % дан 21 % га чейин жогорулап олтурган. Ал эми адамдардын өлүмүн республика боюнча 1000 адамга алып санаганда бир аз да болсо

төмөндөгөнүн байкоого болот. Калктын ден-соолугунун негизги көрсөткүчү - бул өмүрдүн узактыгы. 2015-жылы бул көрсөткүч жалпысынан 67,8 жашты түзгөн. Эркектер үчүн 63,7 жаш, аялдар үчүн 72,2 жашты түзүп, эркектер менен аялдардын ортосунда 8,5 жаш айырмачылык болгон. Азыркы учурда бул көрсөткүч жалпы 1,9 жашка, эркектердин жашы 2 жылга, аялдардын жашы 1,5 жылга узарган. Ошентип, калктын өмүрүнүн узактыгы жыл өткөн сайын бир аз жакшыргандыгын байкоого болот. Бирок бул деген сөз калктын социалдык-экономикалык көйгөйлөрү чечилип кетти дегенди түшүндүрбөйт. Андыктан бул багытта мамлекеттин алып барчу иштери көп.

Талдоолордун жыйынтыгы көргөзгөндөй, республикадагы демографиялык кырдаал, миграциялык кырдаалдын тийгизген терс таасирлерине карабастан, төрөлгөндөр менен өлгөндөрдүн жалпы көрсөткүчтөрү боюнча алып караганда канаатандырырлык деп айтууга болот.

Ошентип, мамлекеттин жүргүзгөн активдүү социалдык саясатына карабастан, социалдык комплекстеги аткарылуучу иштердин абалы, өзүнүн маанилүүлүгүн жоготпойт жана мамлекеттик башкарууда эң орчундуу маселелерден болуп кала берет. Ошондуктан социалдык комплекстеги көйгөйлүү маселелерди чечүүгө натыйжалуу таасир берүүчү усулдарды, башкаруунун жаңы технологияларын издөө зарылчылыгы кала берет.

Изилдөөнүн бешинчи бөлүмү **“Кыргыз республикасынын социалдык комплексин өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун инновациялык жолдору”** – деп аталып, социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун негизги багыттары, айыл жергесиндеги социалдык мобилизациялоону өнүктүрүүнүн стратегиясы, билим берүү жана илим тармагын келечекте өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун инновациялык жолдору каралган.

Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун биринчи багыты бул жакырчылыка каршы күрөшүү.

Жакырчылыкты жоюуда эң биринчи көңүлгө ала турган маселе – бул калкты жумуш менен камсыз кылууболуп саналат (5.1.- жадыбал).

5.1.-жадыбал. Аймактар боюнча 2006-2015- жылдардагы атайын каттоодо турган жумушсуздардын саны (адам)

Көрсөткүчтөрдүн аталыштары	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кыргыз Республикасы	73358	71267	67178	61379	63403	61074	60367	58397	58246	56010
Баткен облусу	6691	6597	3499	5864	5482	5697	5563	5354	6045	5910
Жалал-Абад облусу	20995	21343	18707	14676	13401	11638	12305	12334	12801	12318
Ысык-Кол облусу	4813	4945	4902	4629	4510	4379	3938	4152	4281	4510
Нарын облусу	7811	7431	6922	6672	6560	6462	6580	6362	6148	5426
Ош облусу	13353	13792	13656	12918	13155	12453	12165	11362	11888	11165
Талас облусу	2283	2193	2136	2123	2253	2312	2152	2143	2033	2043
Чүй облусу	8164	7489	7089	6563	6192	6093	5904	5779	5529	5297
Бишкек ш.	7784	6275	6311	6522	9861	9667	9314	8533	7316	6894
Ош ш.	1464	1202	1956	1412	1989	2373	2446	2378	2199	2447

«Кыргызстан цифраларда» жыйнагы боюнча эсептелди, Б, 2014-ж.

Бул жерде официалдуу жумушсуздардын денгээли жогору болбогону менен көмүскөдөгү жашыруун жумушсуздук орун алган. Базар мамилелерине өтүү менен, акыркы жылдарда эмгек ишмердүүлүгүнүн көптөгөн жаңы формалары (көчө соода-сатык иштери менен алектенгендер, жеке менчик чарбаларда эмгектенгендер, жеке менчик үйлөрдү куруу же ондоп-түзөтүү үчүн иштеген адамдар, жер иштетүүдө жалданып иштегендер ж.б.) пайда болду. Мындай жумуштарда иштегендер көлөкө экономиканын өзөгүн түзүшөт.

Биздин оюбузча булардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуу боюнча, биринчиден элдердин арасында эмгек ишмердүүлүгү жөнүндө түшүндүрүү иштерин кеңири масштабда жүргүзүү зарыл. Экинчиден эмгек ишмердүүлүгү жөнүндөгү эсептөөлөрдү, пенсияга чыгуунун эсептөө эрежелерин өркүндөтүү талап кылынат. Андан сырткары челнокчулардын, үй-чарбасы менен алектенген аялдардын эмгеги жөнүндө дагы атайын түшүнүктөрдү иштеп чыгып, өзүнчө категориялык эсептөөлөрдү киргизүүнү ойлоноу кажет.

Кыргыз Республикасында калкты жумуш менен камсыз кылууну активдештирүүгө керек болгон мүмкүнчүлүктөр бар. Бул биринчиден, туруктуу эмгек базарын түзүү, экинчиден жаңы кадрларды жана жумушчу күчтөрдү минималдык чыгымдар аркылуу даярдоого жетишүү жана үчүнчүдөн, кичи жана орто ишкердүүлүктү өнүктүрүү керек.

Муну менен эле катар калкты жумуш менен камсыз кылууга, коомдук жумуштарды уюштуруу иш-чаралары чоң таасир этет. Коомдук жумуштарды уюштуруу жана аны кеңири масштабда жайылтуу аркылуу социалдык чыңалууну азайтууга болот.

Ошону менен катар калктын социалдык абалын жакшыртуу боюнча негизги экинчи багыттардын бири - бул миграция процессин мамлекет тарабынан башкаруу жана аны жөнгө салуу.

Кыргыз Республикасы эмгек күчүнүн экспортунан баш тарта албагандыгына, эмгек миграциясынын мааниси жана ролу барган сайын жогорулагандыгына байланыштуу, нормативдик укуктук базаны өркүндөтүү жана мамлекеттик миграциялык саясатты өнүктүрүү зарылчылыгы келип чыгууда.

Мамлекет өз учурунда туура миграциялык саясат жүргүзүү аркылуу социалдык өнүгүүнүн туруктуулугун камсыздоого мүмкүнчүлүк алат.

Мамлекеттин миграция саясаты биздин оюбузча 3 этаптан туруш керек. Биринчи этап узак убакыттан бери өлкөдө болуп жаткан миграциялык процесстердин жана коомдун социалдык-экономикалык абалын анализдөө. Бул үчүн негизги миграциялык көйгөйлөрдү аныктап, миграциянын объективдүү жана субъективдүү факторлорун эсепке алыш керек. Экинчи этабы миграциялык саясаттын маселелерин, принциптерин негизги багыттарын түзүп чыгуу жана бул саясатты ишке ашыруунун негизги механизмдерин аныктоо болуп саналат. Бул учурда башка өлкөлөрдүн тажрыйбасын автоматтык түрдө колдонуу туура эмес. Мамлекеттик миграциялык саясаттын үчүнчү этабы коюлган максаттарга жетүү үчүн миграциялык саясатты ишке ашыруу механизмдерин колдонуу. Үчүнчү этаптын негизги элементи - кырдаалдардын

мониторинги. Мониторинг биринчиден көрүлгөн чаралардын натыйжалуулугун, аларды оперативдүү түрдө оңдоп түздөө максатын көзөмөлдөйт.

Мамлекет өз учурунда туура миграциялык саясат жүргүзүү аркылуу калктын миграциялык мүнөзүн жөнгө салышы абзел. Өлкө ичиндеги миграциялык процесстерди стабилдүү түрдө кармоо үчүн социалдык-экономикалык саясат ишмердүүлүгүн колдоо, калктын бош калган бөлүгүн жумуш менен камсыздоо, жумушсуз адамдарга кесиптик билим берүү жана кайра окутуу, айлык акы берилген коомдук жумуштардын түзүлүшүн өнүктүрүү жана өз ишин ачуу үчүн баштапкы капитал менен камсыздоо иштерин жүргүзүш керек.

Жогорудагылар менен катар социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун үчүнчү негизги багыттарынын бири болуп, социалдык комплекстин материалдык-техникалык базасын чыңдоо жана жакшыртуу саналат. Мында негизинен ресурстарды бөлүштүрүү саясаты мамлекеттин колунда болгондугуна байланыштуу, көпчүлүк учурларда калдык принцибинин негизинде каралган бюджеттик каржылоонун натыйжасында социалдык комплекстин объектилери тобокелчиликте калууда. Бул тобокелчиликтерди азайтуу үчүн, мамлекеттик программалардын ишке ашуусун колго алуу зарыл. Бул айтылган ойлор курулай сөз болуп калбасы үчүн, биздин оюбузча тармактык, тармактар аралык жана жергиликтүү социалдык чөйрөнү өнүктүрүү программаларын иштеп чыгуу керек. Мында курулуучу социалдык объектилердин сметалык баасы, мөөнөтү жана ресурстары так көрсөтүлүп, алардын аткарылышы, башкаруу органдарынын ортосунда так бөлүштүрүлүүсү керек болот.

Жогоруда айтылган көйгөйлөр негизинен каражаттарды туура бөлүштүрүү же чыгашаларга карап пландаштыруу практикасы аркылуу чечилет жана социалдык чөйрөнүн тармактарынын аймактык кесилиште инвестицияга болгон талаптарын толук канааттандыруу максатында жүргүзүлгөн аналитикалык эсептөөлөр, инвестиция лимитинин бөлүштүрүлүшүнүн ыңгайлуу вариантын түзүүгө жардам берет.

Мындан сырткары социалдык комплексти өнүктүрүү үчүн айыл жергесинде социалдык мобилизациялоону өнүктүрүүнүн стратегиясын иштеп чыгуу керек. Социалдык мобилизациянын негизги максаты –жергиликтүү тургундарга өздөрүнүн менчик же башка булактардан келген каражаттарынын эсебинен жеке менчик ишканаларды ачууга шарт түзүп берүү жана жеке өзүнүн жашоосун жана өзү жашаган айылдын турмушун оңдоого активдүү катышуусун камсыз кылуу болуп саналат.

Социалдык мобилизациялоо процесси уюштуруучулук структураны түзүүнү талап кылат. Ага ылайык, айыл жергесинде төмөндөгүдөй социалдык мобилизация жасоо схемасы сунушталат (5.1.-чийме).

5.1.-чийме- Социалдык мобилизациялоонун этаптары

Булак: автор тарабынан иштелип чыгылды

Бирок социалдык мобилизациялоону уюштуруу үчүн, керектүү деңгээлде капитал керек болот. Ал үчүн мүчөлөрдүн милдеттүү түрдө уюмга мүчөлүк акыларын уюштуруу зарыл. Чарбачылыктан же чакан ишканалардын ишмердүүлүгүнөн алынган пайдалар аркылуу, адамдарга өтө төмөн пайызда бир нече жылга кредит берүүнү ишке ашыруу дагы жакырчылыкты жоюуга карата жасалган кадам болуп калат. Мындан сырткары каржы булактарынан кредит алууга дагы болот.

Социалдык мобилизациялоону уюштуруунун дагы бир эң негизги милдеттеринин бири, бул адамдардын ишмердүүлүк жөндөмүн өнүктүрүү. Бүгүнкү коом, жер иштетүүнүн, үй-чарбачылыгынын, токой чарбачылыгынын жаңы ыкмаларын үйрөнүүнү талап кылууда. Ошондой эле маркетинг ишмердүүлүгүн, бухгалтерия иштерин алып баруунун жаңы усулдарын дагы өздөштүрүүсү зарыл. Ушул багыттардагы жумуштарды ишке ашырууда, коомдук уюмдар жана өз-ара жардамдамдашуучу топтор квалификациялуу, тажрыйбага бай кадрлар аркылуу жардамга келишет. Алар жер-жерлердеги ийгиликтүү тажрыйбаларды жайылтууга дагы мүмкүнчүлүктөрү болот.

Ош жана Бишкек шаарларында көп жылдардан бери отурукташып калган айылдык атуулдардын жамааттары (уюмдары) дагы кездешет. Арасында чоң бизнесмендер, жеке ишкерлер, коомдук жана мамлекеттик ишмерлер, саясатчылар бар. Алардан өз айылдарынын, өз аймактарынын социалдык көйгөйлөрүн чечүүдө, коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүнө жардам көрсөтүүсүн суранууга болот. Бул дагы коомдук уюмдардын жана өз-ара жардам көрсөтүүчү топтордун ишмердүүлүгүн жакшыртат.

Социалдык мобилизациялоону өнүктүрүү үчүн керек болгон дагы бир иш-чара, бул жергиликтүү деңгээлдеги түзүлгөн коомдук уюмдар аркылуу айыл жашоочуларына бизнес-планды кандай түзүүнү, урукту кайдан алууну, өндүрүлгөн айыл-чарба продукцияларды сатууну, заманбап агротехнологиялык жана маркетингдик окууну үйрөтүү чоң жардамды берет жана жергиликтүү бюджет каражатынын тартыштыгынан улам пайда болгон социалдык

чыналууну бир аз да болсо жумшартат.

Социалдык мобилизациялоо боюнча жүргүзүлгөн иштердин натыйжасында коомдук уюмдардын мүчөлөрү, саясий бийликке келүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Ал эми коомдук уюмдардын мүчөлөрүнүн чоң саясатка аралашышы, коомдук уюмдун жана аймактык өнүгүүнүн негизги себеби дагы болуп калышы мүмкүн.

Ошентип, келечекте коомдук уюмдардын ишин такыр жок дегенде эки багыт боюнча жүргүзүү зарыл. Биринчи багыт, жумуш орундарын түзүүдөн турса, экинчи багыт, ар кандай талаптарды канааттандыруу үчүн киреше булактарын көбөйтүүдөн туруш керек.

Ал үчүн социалдык мобилизацияны өнүктүрүүнүн концепциясын иштеп чыгуу керек болот. Иштелип чыга турган концепция эң биринчи максатын жана негизги чечилүүчү маселелерин, мамлекеттик саясаттын принциптерин, мамлекеттик жана муниципалдык саясаттын багыттарын, коомдук уюмдарды түзүүнүн этаптарын, коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүн уюштурууну жана жөнгө салууну, коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүн каржылоону, коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүнөн күтүлүүчү жыйынтыктарды, өз ичине камтыш керек.

Мындан сырткары өнүккөн коомдо, мамлекеттин интеллектуалдык ресурстарынын өнүгүү деңгээли орчундуу мааниге ээ. Кыргызстандын келечеги өзүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жаңы илимий-билим берүү системасына кирүүгө болгон даярдыктарынан көз каранды.

Дүйнөнүн көптөгөн мамлекеттеринин тарыхы көргөзгөндөй (Япония. Сингапур, Германия), өлкөнүн экономикасынын гүлдөп турган өсүшү ал өлкөнүн табигый ресурстарынан гана эмес, калктын билимдүү жана жогорку квалификациялуу потенциялынан да көз каранды.

Ошого байланыштуу Кыргыз Республикасынын эң негизги маселеси болуп өлкөдөгү интеллектуалдык ресурстарды асыроо гана эмес, алардын мындан аркы динамикалык өнүгүүсүнө шарттарды түзүп берүү саналат.

Ал үчүн өкмөт тарабынан комплекстүү иш-программаларды иштеп чыгып, аны турмушка ашыруу зарыл. Бул программа биздин оюбузча өз ичине төмөндөгүдөй 4 бөлүктү камтыш керек:

- метепке чейинки билим берүү программасы;
- жалпы билим берүү программасы;
- профессионалдык-техникалык, орто жана жогорку кесиптик билим берүү программасы
- улуттук илим-изилдөө программасы.

Мектепке чейинки билим берүү программасын ишке ашыруу мамлекеттик бюджеттин эсебинен жүргүзүлүүсү зарыл жана кошумча каржы булактарды аныктоо керек. Кошумча каржы булактары негизинен кайрымдуулук каражаттарынан турат. Мектепке чейинки мекемелерге кайрымдуулук жасаган ишкана-мекемелерге салык жеңилдиктерин атайын бекитилген мыйзам аркылуу берүү менен, каржы маселелерин жөнгө салууга жана чечүүгө болот.

Ал эми жалпы билим берүү программасын ишке ашыруу боюнча мамлекетте түп тамырынан бери системалуу өзгөртүүлөрдү, реформаларды жүргүзүү зарыл. Бүгүнкү күндө мамлекетте 11 жылдык жалпы билим берүү системасы ишке ашып келет. Билим берүүнүн мындай системасы бизге караганда бир канча экономикалык жактан күчтүү мамлекеттерде дагы кездешпейт. Ошондуктан милдеттүү мамлекеттик билим берүүнү 4-класска чейин, жалпы билим берүүнү 9-класска чейин ишке ашыруу максатка ылайыктуу. Андан үнөмдөлгөн чыгымдарды мугалимдердин айлык акыларын жогорулатууга, мектептердин материалдык-техникалык базаларын чыңдоого жана башкаларга сарптоо менен, окутуунун сапатын арттырууга болот. Муну менен эле катар, жеке менчик мектептерге кеңейтилген мүмкүнчүлүктөрдү жаратып берүү зарыл.

Үчүнчү программаны ишке ашырууда системаны өкмөттүк деңгээлде толугу менен кайрадан карап чыгуу зарылчылыгы бар. Жылына бул багыттагы кесипкөй адистерди даярдап чыгаруу үчүн мамлекет тарабынан 15 000 бюджет оруну бөлүнүп берилип келет. Ошого байланыштуу бюджет орундарын кыскартып, ага жумшалган каражаттарды билим берүү тармагында эмгектенген окутуучулардын экономикалык көйгөйлөрүн чечүүгө багыттоо алда канча жакшы натыйжаларды берет.

Ал эми жогорку жана орто билим берүү мекемелерин өнүктүрүүгө, алардын атайын каражаттары чоң рол ойнойт. Анткени окуу жайлардын жалпы каражаттарынын көлөмүнүн 90 % га жакынын студенттердин келишимдик төлөмдөрүнөн түшкөн акча каражаттары түзөт. Бирок бул өздүк каражатты окуу жайы өз алдынча иштетүү укугуна ээ эмес.

Ошого байланыштуу өздүк каражаттарды эркин пайдалануу укугун университеттердин өзүнө берүү зарылчылыгы келип чыгат. Андай эреже окуу жайларын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Ар жылы университеттин керектөөлөрүнөн белгилүү бир суммадагы каражаттын калдык түрүндө ашып калат. Бул ашып калган бош акчаны башка депозитке пайыз менен салууда университеттердин укугу чектелген. Башкача айтканда, окуу жайды өнүктүрүү үчүн университет ишкердик ишмердүүлүгүн жүргүзө албайт жана фонд түзүүгө укугу жок. Мындай укук чектөөлөрдөн жогорку окуу жайлар чоң суммадагы каражаттарды жоготот.

Эгерде убакытты (жылдарды) T , депозитке коюлуучу каражаттын көлөмүн A , кийинки жылда депозитке коюлуучу каражаттын көлөмүн V жана кошумча табууга мүмкүн болгон каражатты S тамгалары менен белгилөө жүргүзсөк, анда социалдык комплексти өнүктүрүүнүн моделин төмөндөгүдөй тургузууга болот.

$$S = (A+V) : 8,33 \quad (5.1)$$

Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн бул модели аркылуу, Кыргыз-Өзбек университетинин мисалында 12 % дык үстөк менен кошумча табууга мүмкүн болгон каражаттар (321788409 сом) аныкталды.

Бул бир гана окуу жайынын эмес мамлекеттин дагы жоготуусу. Анткени банкка түшкөн акча өлүк боюнча калууда. Анткени окуу жайлары өзү

каалаганынындай ал каражаттарды бөлүштүрө алышпайт. Ошого байланыштуу билим берүү жана илим тармагындагы келишимдик негизде жалпы, орто жана жогорку кесиптик билим берүү багыттары боюнча ишмердүүлүгүн жүргүзгөн мекемелерди, толугу менен башка көптөгөн чет элдик мамлекеттерде пайдаланылган тажрыйбага ылайык, өзүн өзү каржылоо статусуна алып өтүү максатка ылайыктуу. Аны менен биринчиден, кызматкерлердин социалдык абалын жакшыртууга өбөлгөлөр түзүлөт, экинчиден окуу жайларындагы окутуунун сапатын арттырууга жана окуу-материалдык, техникалык базасын чыңдоого шарттар жаралат, үчүнчүдөн илим-изилдөө иштерин жандандырып, мамлекеттин өнүгүүсүнө чоң салым кошуу менен университеттин казынасына кошумча акча каражатын иштеп алып келүүгө болот.

Андыктан Кыргыз –Өзбек университетинин депозитке коюуга мүмкүн болгон каражаттарынын мисалында, экономика-математикалык усулдарды колдонуу менен, университетти өнүктүрүүнүн практикалык моделин тургузууну карап көрөлү. Ал үчүн мезгил параметрлеринен көз каранды болгон депозиттин көлөмүн аныктоо керек болот. Университеттин акыркы 10 жылда депозитке коюуга мүмкүн болгон каражаттарынын көлөмүнүн негизинде тургузулган графикке ылайык, университетти өнүктүрүү моделинин теңдемеси төмөндөгүдөй көрүнүштө болот.

$$Z=a_0+a_1t \quad (5.2.)$$

Бул теңдемедеги a_0 жана a_1 параметрлерин аныктоо үчүн «наименьший квадрат» усулун пайдаланабыз. Бул усулдун мааниси 5.3. функциясын тургузуудан турат.

$$F= \sum (Y - a_0 - a_1t)^2 \rightarrow \min \quad (5.3.)$$

Бул жерде a_0 жана a_1 параметрлерин өзгөрүлмөлүү чоңдук катары карап, a_0 жана a_1 боюнча жеке туунду алып төмөндөгү теңдемелер системасына ээ болобуз:

$$\left. \begin{aligned} \frac{\partial F}{\partial a_0} &= -2 \sum (Y - a_0 - a_1x) \\ \frac{\partial F}{\partial a_1} &= -2 \sum (Y - a_0 - a_1x)x \end{aligned} \right\} \quad (20)$$

Жогорудагы (5.4.) теңдемелер системасын нөлгө барабарлап, айрым математикалык өзгөртүүлөрдү жасап, төмөндөгү теңдемелер системасын алабыз.

$$\left\{ \begin{aligned} \sum Y &= na_0 + a_1 \sum t \\ \sum Yt &= a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 \end{aligned} \right. \quad (5.5)$$

Бул системаны, теңдемелер системасын чыгаруунун математикалык усулдарынын бирин пайдаланып, төмөндөгү регрессия теңдемесин (5.6.),

башкача айтканда Кыргыз-Өзбек университетин өнүктүрүүнүн моделин алабыз.

$$\begin{cases} 212,463001 = 10a_0 + 55a_1 \\ 1625,67314 = 55a_0 + 376a_1 \end{cases}$$

$$a'_1 = 6.22 \quad a'_0 = -12.962$$

$$z = -12.962 + 6,22 t \quad (5.6)$$

Алынган теңдеменин адекваттуулугун текшерип алабыз. Ал нөлгө барабар.

$$\overline{Z_p} = 21,2463$$

$$\overline{Z_\phi} = \overline{Z_p}$$

$$Z_\phi - Z_p = 0$$

Демек (5.6.) теңдемеси мындан кийинки эсептөөлөр үчүн пайдаланууга жатат. Бул тургузулган регрессия теңдемеси белгилүү бир сандык катачылыктарга жол бериши мүмкүн. Ал үчүн аппроксимация катачылыгын аныктап алуу максатка ылайыктуу. Аппроксимация катачылыгы төмөндөгү (5.7.) формуласы аркылуу аныкталат.

$$\varepsilon_n = \frac{1}{n} \sum \frac{|Z_\phi - Z_p|}{Z_\phi} * 100\% \quad (5.7.)$$

Мындан келип чыгып, (5.7.) теңдемесинин катачылыгы 1,22 % га чейин аралыкта термелиши мүмкүндүгү аныкталды.

Ошентип, биз төмөндөгүдөй көрүнүштөгү бир факторлуу экономика-математикалык моделди тургузууга жетиштик.

$$Z_n = -12.962 + 6.22 t$$

Бул жерде, Z – депозиттин көлөмү; t - убакыт.

Бул алынган экономика-математикалык модель аркылуу, жакынкы жылдарга долбоорлоо эсептерин жүргүзүүгө болот. Төмөндө Кыргыз-Өзбек университетиндеги депозиттин көлөмүн кийинки беш жылга долбоорлоо иши, экономика-математикалык усулдардын жардамында жүргүзүлдү.

$$Z_n = -12.962 + 6.22 t$$

$$Z_{2017(11)} = -12,962 + 6,22 \cdot 11 = 55,458 \text{ млн. сом}$$

$$Z_{2018(12)} = -12,962 + 6,22 \cdot 12 = 61,678 \text{ млн. сом}$$

$$Z_{2019(13)} = -12,962 + 6,22 \cdot 13 = 67,898 \text{ млн. сом}$$

$$Z_{2020(14)} = -12,962 + 6,22 \cdot 14 = 74,118 \text{ млн. сом}$$

$$Z_{2021(15)} = -12,962 + 6,22 \cdot 15 = 80,338 \text{ млн. сом}$$

Ошентип, жогорудагы Кыргыз-Өзбек университети боюнча 2017-жылдан 2021-жылга чейин долбоордук эсептен алынган жыйынтык Кыргыз-Өзбек университетинин кызматкерлеринин социалдык абалын жакшыртууга көмөкчү боло турган бирден бир финансы булагы же инструменти катары кызмат кылат.

Эгерде мындай кошумча акча каражатын табуу мүмкүнчүлүгү ишке ашса, жогорку окуу жайларында сапатуу билим берүү менен катар илим изилдөө иштерин жүргүзүү дагы алда канча алдыга жылат.

Илим изилдөө иштери негизинен илим изилдөө институттарында жана университеттерде алынып барылуусун эске ала турган болсок, бул көйгөйлөрдү чечүүнү окуу жайлардын атайын эсеби аркылуу ишке ашырууга болот. Ал үчүн атайын түзүлгөн жобого ылайык окумуштуулар арасында илимий долбоорлорду ишке ашыруу боюнча конкурстарды жарыялап, алардан алынган натыйжаларга ылайык өндүрүштү ишке киргизүүгө мүмкүнчүлүктөр жаралат. Ал эми жолго коюлган өндүрүш социалдык комплексти өнүктүрүүнүн келечеги болуп калат. Илимий иш сапарлардын чыгымдарын окумуштууларга төлөп берүү менен алыскы жана жакынкы чет өлкөлөр менен тажрыйба алмашууга жетишип, эл аралык долбоорлорду ишке ашыруу шарттары жаралат. Аны менен окуу жайларга кошумча инвестиция алып келүүгө кеңири жол ачылат.

Албетте илим изилдөө иштериндеги мындай абал калктын социалдык абалын жакшыртып, социалдык комплекстин өнүгүүсүн камсыз кылат.

Жогорудагы каралган программалардын толук кандуу ишке ашышы социалдык комплекстин эң маанилүү болгон билим берүү жана илим багытын өнүктүрүүнүн негизги инструменти катары кызмат көрсөтөт. Ошону менен катар бул билим берүү жана илим тармагын өнүктүрүүнүн модели, бир гана билим берүү жана илим тармагын өнүктүрүүгө эмес, социалдык комплекстин башка тармактарын (саламаттыкты сактоо, пенсиялык камсыздоо ж.б.) өнүктүрүү үчүн дагы колдонууга жатат.

Корутундулар жана сунуштар:

Диссертациялык жумуштагы иштелип чыккан теоретикалык, методологиялык жана практикалык жоболор, социалдык комплекстеги көйгөйлөрдүн изилдөө базаларын толуктоо менен бирге, маанилүү илимий маселелерди чечүүгө, социалдык комплексти жакшыртууга жана калктын турмуш деңгээлин жогорулатуу үчүн керек болгон маселелерди чечүүгө багытталат.

Диссертациялык иште социалдык камсыздоонун теоретикалык, методологиялык жана практикалык жоболору кеңири каралып, бүгүнкү күндөгү социалдык комплекстин тармактарына дыкат талдоо жүргүзүлгөн. Ошону менен катар социалдык камсыздоону жакшыртуу боюнча аткарылуучу иш-чаралардын чечмеленген тизмеги сунушталган.

Ошого байланыштуу төмөндөгүдөй кыскача корутундуларга келүүгө жана сунуштарды жасоого болот:

1. Адамдардын татыктуу жашоо тиричилиги үчүн керек болгон материалдык шарттарды жаратып берүү, социалдык комплекстин өнүгүшүндө жана калыптануу процессинде эң маанилүү ролду ойнойт жана бардык жаралган көйгөйлөр аймактык мүнөзгө ээ. Ошондуктан жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын жоопкерчилиги жогору.

2. Ар кандай көйгөйлөрдүн комплексин өз ичине камтыган, социалдык комплексти өнүктүрүүнүн ар кандай формалары бар. Социалдык комплекстеги пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү башкаруунун бардык деңгээлинде, башкача айтканда мекеме-ишкана же жергиликтүү башкаруу органдарынан баштап мамлекеттик башкаруу органдарына чейин, ар түрдүү инновациялык программаларды ишке ашыруу жолу менен аткарылат.

3. Илимий-методикалык багытта каржы балансынын модели тургузулду. Ага ылайык жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын финансы каражаттары аныкталды. Ошондой эле жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын укуктарын жогорулатуу аркылуу аймактын экономикалык өз алдынчалыгы камсыздалат жана социалдык комплекстеги экономикалык көйгөйлөр чечилип, калктын жашоо турмушун жакшыртууга өбөлгөлөр түзүлөт деген мыйзам ченемдүүлүк ачыкталды.

4. Жогорку деңгээлде өнүккөн социалдык инфраструктура, өндүрүштүн натыйжалуулугуна оң таасирин тийгизет жана калктын жашоо деңгээлинин жогору болушун камсыздоо үчүн шарттарды түзөт. Калктын негизги социалдык инфраструктура кызматтары менен камсыздалышы өлкөнүн аймактарында бирдей деңгээлде эмес. Айыл жергеси социалдык инфраструктуралардын объектилери (соода үйлөрү же аянтчалары, коомдук тамактануу жайлары, турмуш-тиричилик ишканалары, мончо, маданият үйлөрү, балдар бакчалары) менен камсыз болуу деңгээли шаарга караганда 1,5-2 эсеге төмөн.

5. Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээлине, эл-чарбасынын багыттарына, элдин этникалык түзүлүшүнө, демографиялык абалдын өзгөчөлүктөрүнө, миграция процесси негизги көрсөткүчтөрдүн бири катары олуттуу (оң жана терс) таасирин тийгизет.

6. Билим берүү чөйрөсүндөгү негизги көйгөй – бул жалпы билим берүүчү мектептердеги мугалимдердин жетишсиздиги, материалдык-техникалык базанын начардыгы (окуу китептеринин тартыштыгы, заманбап технологиялык жабдуулардын жоктугу. Атайын орто жана жогорку окуу жайларында адистерди даярдап чыгаруунун сапаты төмөн. Ошондой эле экономиканын реалдуу секторлоруна карата болгон талап менен кадрларды даярдоонун ортосундагы байланыш начар.

7. Кыргыз республикасынын саламаттыкты сактоо тармагы өтө оор кризистик абалга жакын. Минималдык деңгээлдеги бекер медициналык жардам көрсөтүүнү сактап калуу үчүн жок эле дегенде республикалык бюджеттен бул тармакка каражат бөлүүнү 2,5-3 эсеге жогорулатуу керек. Акыркы 15-20 жылдын ичинде саламаттыкты сактоо тармагынын негизги көрсөткүчтөрү начарлап кеткен. Республика боюнча 625 айыл медицина мекемелери менен камсыз болгон эмес. Бул айылдардагы калктын саны, жалпы республиканын калкынын санынын 7-8 % ын түзөт.

8. Азыркы күндө социалдык комплекске бөлүнгөн социалдык трансферттердин жана чыгымдардын көлөмүн жогорулатуу керек. Ал үчүн биздин мамлекетте жетишээрлик мүмкүнчүлүктөр бар. Бул барынан мурда,

бюджет каражаттарын, социалдык фонддун, ишканалардын каражаттарын жана бюджеттен сырткаркы каражаттарды натыйжалуу пайдалануу дегенди түшүндүрөт. Ошого байланыштуу диссертацияда, башкаруу аппаратына кеткен мамлекеттик чыгымдарды кыскартуунун, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын деңгээлинде өз күчтөрү менен каражат иштеп табуунун жана социалдык керектөөлөргө ишкана-мекемелердин чыгымдарын көбөйтүүнүн так жолдору сунушталды.

9. Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун негизги инновациялык багыттары болуп, жакырчылыкка каршы күрөшүү; социалдык комплекстин материалдык-техникалык базасын чыңдоо; миграция процессин жөнгө салуу боюнча жүргүзүлүүчү мамлекеттик саясат саналат. Белгиленген багыттар калктын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн чечүү менен бирге мамлекеттин, жарандарга карата жасаган камкордук саясаты болуп калат.

10. Калктын социалдык абалын жакшыртууда, айыл жерлеринде өзүн-өзү башкаруучу коомдук уюмдарды түзүү аркылуу, социалдык мобилизациялоону өнүктүрүү негизги ролду ойнойт. Алардын иш-аракеттери аймактын жана адамдардын кызыкчылыгын канааттандыруучу ар кандай көйгөйлүү маселелерди чечүүгө багытталат. Социалдык мобилизация өз максатына жетүү үчүн социалдык мобилизациялоонун ойлонуштурулган стратегиясын иштеп чыгуу талап кылынат. Биздин иштеги сунушталган социалдык мобилизациялоону өнүктүрүү стратегиясы, социалдык мобилизацияны уюштуруунун максаттарын жана негизги маселелерин, аймактардагы социалдык мобилизация боюнча жүргүзүлгөн мамлекеттик саясаттын принциптерин, аймактык жана социалдык мобилизация боюнча мамлекеттик жана муниципалдык саясаттын багыттарын, аймактарда коомдук уюмдарды түзүүнүн этаптарын, коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүн уюштурууну жана жөнгө салууну, алардын ишмердүүлүгүн каржылоону жана коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүнөн күтүлүүчү жыйынтыктарды өз ичине камтыйт.

11. Кыргыз Республикасынын эң негизги маселеси болуп өлкөдөгү интеллектуалдык ресурстарды асыроо жана алардын мындан аркы динамикалык өнүгүүсүнө шарттарды түзүп берүү саналат. Ал үчүн Кыргыз өкмөтүнө комплекстүү 4 бөлүктөн турган (метепке чейинки билим берүү программасы; жалпы билим берүү программасы; профессионалдык-техникалык, орто жана жогорку кесиптик билим берүү программасы; улуттук илим-изилдөө программасы) иш-программаларды иштеп чыгуусу жана аны турмушка ашыруусу сунушталат. Бул программалардын аткарылышы өз убагында социалдык комплекстин өнүгүүсүн камсыздайт.

Жогоруда келтирилген көйгөйлөрдүн макулдашылып чечилиши, бардык колубуздагы бар ресурстардын мобилизацияланышы жана топтоштурулушу, социалдык камсыздоо боюнча бардык түзүмдөрдүн ишмердүүлүгүнүн координацияланышы, бир багыттуу, максаттуу жана комплекстүү иштердин алынып барышы, социалдык чөйрөдөгү терс көрүнүштөрдү жоюуга жардам берет жана өлкөбүздүн жарандарын социалдык жактан жогорку деңгээлде камсыз кылуу үчүн керектүү шарттарды жаратат.

Диссертациялык иштин темасына ылайык жарык көргөн эмгектер:

1. Инновационная деятельность АПК Ошской области, 2006г. Вестник Ошского Государственного университета, 158-161 б., 0,3 б. т.
2. Прогнозирование научно-технического прогресса- основы интенфикации сельского хозяйства, Журнал «Наука, образование, техника», №3 2006 г., 41-43 б., 0,3 б.т.
3. Научно-технический прогресс - основы интенфикации сельского хозяйства, Журнал «Наука, образование, техника», №3 2006г., 43-44 б., 0,3 б.т.
4. Улучшение организации водоснабжения – как рациональный путь эффективного использования земельных ресурсов, Журнал «Наука, образование, техника», №2 2008г., 112-114 б., 0,3 б. т.
5. Совершенствование инновационной деятельности аграрного сектора южного региона Кыргызстана, Вестник РГСУ №6 2008г., Москва, 19-22 б., 0,2 б.т.
6. Проблемы кадрового обеспечения АПК, Вестник РГСУ №6 2008г., Москва, 32-35 б., 0,2 б.т.
7. Анализ экономических показателей сельского хозяйства, Вестник РГСУ, №8, 2010г., Москва, 47-50 б., 0,35 б.т.
8. Организация использования земельных ресурсов Кыргызстана, Вестник ЮО НАН КР, №1, 2011г., Ош, 150-154 б., 0,2 б.т.
9. Кыргызстандагы пенсиялык системаны жакшыртуунун жолдору, «Экономический вестник», №4, 2011г., Бишкек, 23-26 б., 0,3 б.т.
10. Улучшение государственного содействия предпринимательской деятельности в аграрном секторе, Воронежской Гос. унив., Матер. межд. практ. конф., 2012г., 306-310 б., 0,2 б.т.
11. Социалдык онугуунун аймактык озгочолуктору, «Экономика и статистика», №1, 2012г., г. Бишкек, стр. 47-50, 0,4 б.т.
12. Преодоление бедности и повышения уровня жизни населения – основной путь улучшения социального обеспечения, Воронежской Гос. унив., Матер. межд. практ. конф., апрель-2012г., 108-111 б., 0,25 б.т.
13. Кыргыз республикасындагы социалдык инфраструктура объектилеринин абалы, «Экономический вестник», №1, 2012г., Бишкек, 80-83 б., 0,4 б.т.
14. Пути улучшения социального развития в регионах, Түштүк Корея элдик республикасы, стр., 1,2 б.т.
15. Политика регулирования занятости населения и сокращение безработицы в условиях рынка, Г. Саратов, Сборник научных трудов, 2012г., 108-111 б., 0,25 б.т.
16. Пути укрепления материальной базы социальной сферы, г. Воронеж, Сборник научных трудов, 2012г., стр. 108-111, 0,4 б. т.
17. Кыргыз Республикасынын айыл жеринин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө таасир этүүчү факторлор, «Наука и новая технология», №2, 2012г., Бишкек, 157-159 б., 0,2 б.т.
18. Специфические закономерности переходного периода в отношениях

- занятости, г. Воронеж, Сборник научных трудов, 2012г., 108-111 б., 0,5 б.т.
19. Кыргыз Республикасынын социалдык тармактарындагы экономикалык көйгөйлөр (монография), Бишкек, Илим басмаканасы, 2013-ж, 248 бет, 16 б.т.
 20. КМШ өлкөлөрүнүн социалдык өнүгүү тажырыйбалары, Бишкек-2014-ж, "Экономика жана статистика", №1.55-59 бет, 0,5 б.т
 21. Социалдык тармактардын мамлекеттик бюджет тарабынан каржыланышы, "Известия ВУЗов Кыргызстана", Бишкек-2015, №9, 64-66 стр., 0,3 б.т
 22. Producing powders of agricultural products with the use of solar energy, Малайзия, «Programme & Abstracts» ICCI 2015, 2nd International Conference on Crop Improvement на тему «Sustainability through Leading-edge Technology» стр. 52, 0,1 б.т
 23. Аймактык миграция процесси жана анын социалдык өнүгүүгө тийгизген таасири, Журнал «Известия ВУЗов Кыргызстана», Бишкек-2015-ж., №9, 77-79-бет, 0,3 б.т
 24. Социалдык өнүгүүнүн теориялык түшүнүктөрү, "Известия ВУЗов КР", Бишкек-2016-ж., №1, 81-84-беттер, 0,4 б.т
 25. Стратегия и тактика реформы социального обеспечения, Журнал «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук» №3 (часть 2) Москва-2016г., 0,6 б.т
 26. Основные принципы организации социальной защиты, INTERNATIONAL SCIENTIFIC PERIODICAL «MODERN FUNDAMENTAL AND APPLIED RESEARCHES», стр. 162-167, 0,5 б.т
 27. Информационное обеспечение принятия оптимальных управленческих решений, Журнал «Синергия» 2016г., 0,3 б.т.
 28. Международный опыт стимулирования инвестиционной деятельности, Вестник РГСУ г Ош, издание «Интер наука», г. Москва 2016г., 0,5 б.т.
 29. Система финансирования социального обеспечения населения КР, Территория науки, Воронеж – 2016-ж., №2, 118-125- стр, 0,5 б.т.
 30. Информационное обеспечение экономико-математического анализа, Территория науки, Воронеж – 2016-ж., №1, 119-124-стр., 0,5 б.т.
 31. Роль интеграции и группирование в обеспечении устойчивого экономического роста, Международный журнал, Concept of Innovational Development of Entrepreneurial Potential of Small Enterprises "Contributions of Economics" (2016)
 32. Совершенствование инновационной деятельности аграрного сектора южного региона Кыргызстана, «Вестник современной науки» Научно – экономический журнал, г. Волгоград 2016г., 0,3 б.т.
 33. Международный опыт стимулирования инвестиционной деятельности, Вестник РГСУ г Ош, издание «Интер наука» Москва-2016г., 0,5 б.т.
 34. Формирования современной системы организации социального обеспечения в КР, Регион: государственное и муниципальное управление

- 2016.№4 (8). С.10, 0,5 б.т.
35. Concept of Innovational Development of Entrepreneurial Potential of Small Enterprises Концепция инновационного развития предпринимательского потенциала малых предприятий, Международный журнал Concept of Innovational Development of Entrepreneurial Potential of Small Enterprises “Contributions of Economics” (2016),
 36. Источники и методы финансирования социального обеспечения и их региональные особенности, Сборник научн. трудов по материалам межд. научно-практ. конф., «Актуальные вопросы в научной работе и образов. деятельности», РФ, Тамбов -2016 г., стр.90-97, 0,8 б.т.
 37. Региональные аспекты формирования трудовых ресурсов в условиях нестабильности, Журнал «Синергия» 2016-г., Т.2. ,№ 53, стр. 201-205, 0,5 б.т.
 38. Проблема формирования адаптивной финансовой политики государства в условиях нестабильности, Журнал «Синергия» 2016-г., Т.2., № 55. стр. 92-97, 0,8 б.т.
 39. Значение маркетинга в различных сферах экономики в современных условиях хозяйствования, Журнал «Синергия» 2016-г.,Т.2., № 5., стр. 34-40, 0,8 б.т.
 40. Совершенствование финансовой политики как фактор экономической стабильности государства, Устойчивое развитие науки и образования 2016.г., № 2, С.55-60, 0,5 б.т.

Райымбаев Чаткалбай Кенейбаевичтин “Кыргыз Республикасынын социалдык комплексиндеги экономикалык көйгөйлөрдү чечүүнүн инновациялык жолдору” деген темадагы 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Өзөктүү сөздөр: социалдык комплекс, социалдык өнүгүү, социалдык инфраструктура, социалдык камсыздоо, калктын жашоо деңгээли, социалдык мобилизация, пенсиялык камсыздоо, билим берүү деңгээли, саламаттыкты сактоо тармагынын абалы, коомдук уюмдар, миграциялык саясат.

Изилдөөнүн объектиси болуп облустардын, Бишкек жана Ош шаарларынын кесилишинде көрсөтүлгөн Кыргыз Республикасынын социалдык комплекси саналат.

Изилдөөнүн максаты социалдык өнүгүүнүн тенденцияларын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып көрсөтүүнүн негизинде, Кыргыз Республикасынын аймактарында социалдык комплексти өнүктүрүүнүн негизги багыттарын иштеп чыгуу, өлкөнүн социалдык тармактарын уюштуруунун теориялык жана практикалык негиздерин изилдөө, ошону менен бирге аймактарда калкты социалдык жактан камсыздоону жакшыртуу боюнча илимий жактан негизделген сунуштамаларды, теориялык жана практикалык рекомендацияларды иштеп чыгуу саналат.

Изилдөө ыкмалары: Экономикалык-статистикалык анализ, аналитикалык ыкма, эсептик баа берүүлөр жана салыштырма анализ.

Алынган жыйынтыктар: Теориялык багытта «Аймактык өзөн-өзү башкаруу», «Социалдык инфраструктура» түшүнүктөрү тереңдетилди. Социалдык комплексти өнүктүрүүнүн факторлору, инновациялык-инвестициялык саясаты жана илимий-методикалык аспектиери такталды. Социалдык инфраструктура объектилери, миграция процесси, өнүгүүнүн көрсөткүчү катары каралды жана каржылоо булактары аныкталды. Калкты социалдык жактан камсыздоонун динамикалык өнүгүүсүнө, социалдык инфраструктуралардын өнүгүү деңгээлине, билим берүү, саламаттыкты сактоо тармактарынын абалына баа берилип талдоо жасалды. Жакырчылыкты жоюу, материалдык базаны чыңдоо, миграция процессин жөнгө салуу боюнча негизги багыттар белгиленди жана калкты социалдык жактан мобилизациялоонун стратегиялык жолдору иштелип чыкты. Ошондой эле билим берүү жана илим тармагын жакшыртуунун жолдору сунушталды.

Колдонуу тармагы: Диссертациялык иштеги негизги корутундулар жана сунуштамалар, борбордук жана жергиликтүү башкаруу органдары тарабынан, социалдык комплексти өнүктүрүү боюнча келечек программаларды жана концепцияларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Сунушталган социалдык комплекстеги чарба субъектилери менен мамлекет жана коомдук уюмдардын ортосундагы калкты биргелешип колдоого негизделген социалдык камсыздоо системасы, Ош шаарынын жана Ош облусунун иш алып барууларында, практикалык жактан колдонулду.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Райымбаева Чаткалбая Кенейбаевича на тему “Инновационные пути решения экономических проблем социального комплекса Кыргызской Республики”, представленной на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: социальный комплекс, социальное развитие регионов, социальная инфраструктура, социальное обеспечение, уровень жизни населения, социальная мобилизация, пенсионное обеспечение, образовательный уровень, состояние здравоохранения, общинные организации, миграционная политика.

Объектом исследования является социальный комплекс КР, представленная в разрезе областей, а также – городов Бишкек и Ош.

Предметом исследования являются экономические проблемы развития социального комплекса Кыргызской Республики.

Целью исследования являются разработка основных направлений развития социального комплекса Кыргызской Республики на основе выявления тенденций и закономерностей ее развития, исследования теоретических и практических основ организации социального комплекса республики, а также разработка научно-обоснованных предложений и практических рекомендаций по улучшению социального обеспечения населения в регионах республики.

Методы исследования: Экономико-статистический анализ, аналитические методы и метод сравнительного и системного анализа.

Полученные результаты: В теоретическом плане углублено понятия “Региональное самоуправление” и “Социальная инфраструктура”. Обоснованы факторы, инновационно-инвестиционная политика и научно-методические аспекты развития социального комплекса Кыргызской Республики. Анализировано состояние объектов социальной инфраструктуры и миграционный процесс а также определены источники финансирования социального комплекса. Произведен ретроспективный анализ динамики развития социального обеспечения и оценены состояние образовательных и медицинских услуг. Предложены инновационные пути развития социального комплекса КР за счет сокращения бедности, укрепления материальной базы, государственное регулирование миграционных процессов, развития социальной мобилизации в сельской местности а также улучшение образовательных и научных программ на уровне правительства.

Область применения: Основные выводы и рекомендации могут быть использованы центральными и местными органами управления при разработке концепции и перспективных программ развития социального комплекса. Предложенная система социального обеспечения населения, которая базируется на согласовании поддержки населения в социальной сфере между хозяйствующими субъектами, государством и общественными организациями нашла практическое применение в работе мэрии города Ош и Ошской области Кыргызской Республики.

RESUME

to the dissertation work of Raiymbaev Chatkalbai Keneibaevich on the following theme “Innovative ways of solving economic problems of social complex of the Kyrgyz Republic” presented for inception of scientific degree doctor of economy science on specialty 08.00.05- Economics and management of national economy

Key words: social complex, social development of the regions, social infrastructure, social security, standard living of the population, social mobilization, pensioners security, educational level, condition of public health services, social portrait of village, communal organizations, migration policy.

Object of research: the social complex of the Kyrgyz Republic submitted in a regional section, and also – in cities Bishkek and Osh

Subject of research is development of economical problems in social complex of the Kyrgyz Republic.

Aim of research: development of basic fields of the social complex of the Kyrgyz Republic on the basis of outcrop tendencies and its development legitimacy, research of theoretical and practical basis of social republican complex organization, and also development scientifically proved proposals and practical recommendations on improvement social security of population in the regions of the republic.

Methods of research: Economy-statistic analyze, analytical methods and method of comparative and systematic analyze.

Received results: In theoretical plan were deepen the notion “Regional self management” and “Social infrastructure”. Has been proved facts, innovative-investment policy and scientific-methodological aspects of the Kyrgyz Republic’s social complex development. Analyzed the condition of social infrastructure objects and migration process and also defined the resources of social complex finance. Were made retrospective analyze of dynamic development of social security and estimated the condition of educational and medical services. Suggested innovative ways of development of social complex of the Kyrgyz Republic because of decreasing the poverty, improvement of material base, state regulation of migration processes, development of social mobilization in the rural area and also improvement of educational and scientific programs on governmental level.

Usage fields: General conclusions and recommendations may be used by central and local organs of management in development of the concept and perspective programs of the social complex. Suggested system of social provision of population, which is based on agreement of support of population in social sphere between owning properties, state and public organizations has found practical usage in the work of city hall of Osh and Osh region of the Kyrgyz Republic.

Формат 60x84 ¹/₁₆
Офсет кагазы. Гарнитура «Times». Көлөм 1,75 басма табак.
Офсет ыкма менен. Нускас 100 даана.
«Аракет-Принт» басмаканасында